БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

50-Д ЧЫЛГА ЧЕДИР 76 ХОНУК АРТКАН

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1967 ч. АВГУСТ 22 ВТОРНИК № 198 (6835).

Өртээ 2 көп.

СЭКП ТК-ның Тезистерин — массаларже

Партияның Москва область болгаш хоорай комитеттериниң политиктиг чырыдыышкын бажыңында «Октябрьның идеяларының тиилелгеези» деп делгелге ажыттынган. Ол делгелге СЭКП ТК-ның Тезистерин тайылбырлаарынга бараан болур соруулгалыг.

Политиктиг чырыдыышкын бажыңы пропагандистерге болгаш политинформаторларга бүгү тала-биле дуза чедирип турар. Оларга беседалар, политинформациялар чорударының арга-сүме материалдарын, чижек планнарын тургузуп берген, семинаралар эрттирип, түс-түзүнге болгаш бөлүк-бөлүктеп консультациялар берип турар. Беседа, информация бүрүзүнге түүлдештир бистиң чуртувустуң, Москваның болгаш наймысылал областының ажылчы чоннарының экономика, культураны хөгжүдерингe чедиишкиннерин көргүскен сан-түүнерин, фактыларны шилип берген.

«ССРЭ-ге коммунизм, социализм тургузары дээш СЭКП-ниң 50 чыл дургузунда демисежин келгени», «Октябрьның социалистиг Улуг революциязы болгаш делегейниң революстуг хөгжүлдези» деп темаларлыг теория конференцияларын чорударының чижек планнары тургустунган. Ындыг конференцияларны наймыылалдың районнарында эрттирип эгелей берген. (СЭТА).

АЖААП АЛЫЫШКЫНГА ШАК БҮРҮЗҮ ҮНЕЛИГ

300 ТОННАНЫ КҮРҮНЕГЕ

Юбилейлиг чылдың чаагай дүжүдүн чидириг чокка ажаагаш, Төрээн чуртка 300 тонна тарааны бээр дээш, «Большевик» колхозтуң ажылышчылери белеткелди хайнылышкыныг чоруткан.

Колхоз баштаар чери чоокта чаа бүгү комбайнерлериниң болгаш трактористериниң, чоларының хуралын эрттирип, дүжүт ажаап алышкынынга белеткелдің байдалын чугаалажып, тараажыларының социалистиг чарыжының негелделерин бадылаан. Колхозта бар 14 комбайнларны септеп дооскан, тараа чүдүрер 2 машина ам белеп, ынчаарга тарааны арыглаар машиналарның колдуу септеттинген. Хүүректер, ширбиилдер, хетпелер белеп, оларны ам-даа немей кылып турар.

Тараа дажыглаарынга колхозта бар 9 автомашиналардан аңгыда, Чадаананың «Сельхозтехникадан» 8, Өвүр районнуң «Кызыл Тук» кодээ ажыл-агый артелинден 5 автомашиналарны ажыглаар кылдыр ук черлер-биле керээ чардынган. Шаны септеп дооскан. 2 склад, бир сарай тараа хүлээп алырынга белеп.

Он-оон механизаторлар кодээ ажыл-агый машиналарын септеп, белеткээриге эки ажылдааннар. Колхозтуң хоочун комбайнерлерге эштер Ооржак Моразук-оол, Кара-Сал Бырыт-оол олар социалистиг чарышка бирги одуругну эгелеп, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы атты чаалап алганнар. Аныяк механизаторлар Куулар Арбан-оол, Ооржак Сыгыртаа, Түлүш Анай-оол, Куулар Күрсет-оол олар база-ла коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары болбушаан, колхоз баштаар черинің шаңнал бижиктери-биле шаңнатканнар.

Тараа шөлдеринде 4 хову турлаглары белеп, оларның чугайлаашкынын, иштики дериглезин кылган.

— Күскү хову ажылдарының үезинде тараажылар ортузунга ажылдаары-биле 18 агитаторларны база Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы эш Константин Дамдын удуртқан 7 кижи составтыг агитқультбригада доктаамал ажылдаары-биле бижыглаттынган — деп, колхоз баштаар черинің даргазы Куулар Дамдын чугаалап турар.

Колхозтуң баштаар чери, ында партия организациязы бо чылын бүгү тараа культураларының 85 хуузун азы 2274 гектарны ангылап ажаарын шиитпирлээн. Ынчангаш комбайн бүрүзүнге сезонда 250 гектарны ажаары онаашкан азы тарааны чыттыр кестиреринг 15 ажыл хүнүнде доозар дээн. Подборщиктер-биле бастырарын август 25-тен сентябрь 23-ке чедир доозуптар.

Ховунуң ажыл-ишчилериниң ортузунда социалистиг чарыш улам калбарган, комбайнер, тракторист, черле тараажы бүрүзү боттарынга бижыг онаалдаларны ап, бот-боттарын чарышка кыйгырышканнар. Чарыштың негелделерин бадылап, типлекчилерин мактап-шаңнаарының, немелде төлевирин хемчээлдерин доктаатканы ажыл-ишчи бүрүзүн күш-ажылче улам-на сорук киирер. Чижээлээрге, дүжүттү массалыг ажаап эгелээн хүнүнден бээр он хонуктуң түүнелинде ажыл нормазын ажыр күүсеткен комбайнер бүрүзүнге ийи дакпыр немей төлевирни, а дараазында беш хонуктуң түүнелинде — 50 хуузун немей төлээр. 350 тонна тараа ажаар сезон нормазын ажыр күүсеткен комбайнер бүрүзүнге-ле бир тоннага онааштыр 3 кг тарааны немей бээр.

Он хонгаш-ла чарышты түүнээн соонда, типлекчи болган комбайнерге шилчиир Кызыл тукту бербишаан, 20 рубльдин шаңналын тыпсыр. Типлекчиниң Кызыл тугун комбайнынга болгаш ол комбайнериниң бажыңынга база кадаар. Эң хөй тонна-километр эрткен тараажы чолаачыга тук-биле кады 10 рубльдиң белээн бээри көрдүнген.

Дүжүт ажаап алышкынының дургузунда комбайнер кижи 500 гадан хөй тарааны ажааганда, ол кижиге 1967 чылдың чемпион тараажызы деп атты тывыспышаан эзер-түүнинг аът-биле шаңнаарын колхоз көргеп. Ол-ла сезон үезинде 450 гадан хөйну ажааган комбайнерге бир молдурга, 400 гадан хөйну кескенде — бир ирт-биле шаңнаар. Күскү чер аңдарылгазы база хайнытып эгелээр түүе болганда, ооң типлекчизи болуп, 250 гадан хөй черни сентябрь 20-ге чедир чарган трактористи «Найырал поезданың» халас путёвказы-биле шаңнаар. Ол ышкаш шаң ажылдакчыларының, комбайнерлериниң, чер аңдарылгазында трактористериниң, автомашина чолаачыларының чарыжының типлекчилериниң бирги шаңналындан аңгыда, ийиги, үшкү черлерни эллээн тараажыларны база шаңнаар немелде норманы колхоз доктааткан.

Юбилейлиг чылда чаагай дүжүттү 25 ажыл хүнүнде чидириг чокка ажаап алырынга бүгү аргалар колхозта бар.

Д. ХЕРТЕК.

Чөөн-Хемчик район.

КҮСКҮ ХҮН — ЧЫЛДЫ ЧЕМГЕРЕР

С. К. ТОКА,
СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары

Юбилейлиг чылдың чаагай дүжүдүн ажаап алырының өйү бистиң республикада база келген. «Көк-Тей», «Тиилелге», «Бурунгалар», «Межегей» совхозтарда, Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук», «Коммунизмче орук» колхозтарында баштайгы чүс-чүс гектар тараа кестинген. Августуң 15-те «Улуг-Хая» совхоз көктарааны ажаап кирген, Бии-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунда күскү ажылдар база эгелээн. «Коммунизмче орук» колхозта 14 комбайнар тавычалай, а үш комбайн — дөрт кезип кирген. Күрүнеиниң шыгжамырынче чаа дүжүттүң тараазы кирип эгелээн.

Ажаап алышкын — эң чугула политиктиг болгаш улус ажыл-агыйжы кампания. Ажаап алышкынның хүнү — чылды чемгерер дээрзин бодавышаан, партия организациялары болгаш көдээ ажыл-агыйының бүгү ажылдакчылары дүжүт ажаап алышкынын чедиишкиниг чорударынче болгаш тарааны күрүнеге садарын организастаарынче боттарының күжениишкиннерин хүн бүрүде, шак бүрүде углап турарлар. Комбайнерлер, трактористер болгаш чолаачылар, юбилейлиг чылда ажаап алышкынның бүгү киржикчилери Төрээн чуртуңуң мурнунга боттарының хүлээлгезин бүрүн медереддиибиле билип, тарааны болгаш хову ажылының өске-даа продукцуларын бүдүрерин көвүдериниң ниити күрүне сорулгаларын шиитпирлээриниң херээнге төлептиг салыышкынны киирер дээш ажылдап турарлар.

«Дүжүт ажаап алышкынын болгаш тараа белеткелин чорударында белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы республиканың бүгү партия организацияларының, колхозтарының болгаш совхозтарының ажылының дайынчы программазы болур. Ооң-биле кады юбилейлиг чылдың чарыжының тиилекчилериге — бүдүрүлгелер, организациялар, колхозтар болгаш совхозтар коллективтеринге СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң турааскаалдыг туктарын, база ол ышкаш коммунистиг тургузуушкунуң херээнге, экономиканы болгаш культураны хөгжүдерингe бедик көргүзүглери дээш республикаларны, крайларны болгаш областарны шаңнаар турааскаалдыг туктарны тургускулаар дугайында шиитпирни үндүрген чорук — Улуг Октябрьның 50 чыл ооңга алдар кылдыр социалистиг чарышты калбарткан совет кижилер дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынының чаа илерээшкини болур. Турааскаалдыг тукту чаалап алыры — республиканың ажыл-агый бүрүзүнге улуг алдар. Ону чедип алыр төлээде, юбилейлиг чылдың дүжүт ажаап алышкынын чүгле чедиишкиниг чорудар эвес, харын ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуңуң бүгү участокторынга чүгүлдүг болгаш күжениишкиниг ажылдаар, күрүне мурнунга боттарының социалистиг хүлээлгелерин төлептиг күүседир ужурлуг.

Партияның чамдык райкомнары, бүдүрүлге эргелелдери, колхозтар болгаш совхозтар ажаап алышкынга белеткелди өзүлүг чоруткулаан. Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларының хөй нуруузу ажаап алышкынга бедик белеткенгенинин үлегерин көргүзүп турар. Оларда тараа болгаш силос ажаар комбайнларны бүрүн септегилээн, бригадаларда шаңнарны аштап арыглаан, колхозтарның болгаш совхозтарның автопарыгын эки белеткээн. Бүгү хову турлаглары тараажыларны хүлээп алырынга белеп, оларга ниитинин чемненилгези, чурталга бажыңнары, масса-политиктиг ажылдың янзы-бүрү хевирлери болгаш көскү агитация хандыртынган.

Барыын-Хемчик районнуң ажылышчилери ажаап алышкынга база организастыг кирип турар. «УТКА 25 чылы», «Шекпээр», «Россия» совхозтарның, дуржулга станциязының, Каа-Хем районда «Тиилелге», «Ленинчи орук» колхозтарның, Бии-Хемде «Кызыл тараачын», «Хадын, Чөөн-Хемчикте «Искра» болгаш өске-даа колхозтарның механизаторлары юбилейлиг чылдың дүжүдүн төлептиг утказаннар.

Дүжүттү ажаап алыры — тараажыларның хөй айлар иштиндеги ажылдарының доостур чалазы, күш-ажылчы хайнышкынныг чүткүлдериниң түүү ол болур. Ынчангаш бо харысалгалыг ажылга ажыл-агыйларның чамдык удуртукчуларының багай белеткенгени кончуг хомудаңчыг. Чижээлээрге, Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары 112 комбайнның 40-нин белеткеп албаанын чүү диле чогуурул? Ынчаарга ол районда чамдык колхозтар тарааны кезип, бастырып кирген болгай. Таңды, Чөөн-Хемчик болгаш Бай-Тайга районнарда тараалар эрте быжып турар. Ынчалза-даа оларда база-ла дүжүт ажаап алышкынына белеткел бүрүн эвес. Чижээлээрге, Таңдыда комбайннар септээринин планы чүгле 72 хуу күүсеттинген, Тес-Хемде — 47, Кызыл хоорай Совединге хамаарышкан ажыл-агыйларда — 49 хуу болуп турар. Тес-Хем районда «Ак-Эрик» колхоз ажаап алышкынын машиналарын септээринче ам-даа кирбээн, а Бай-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозта бүгү техника эдилээр арга чогунга чедир үрелген. «Тиилелге» совхозна септеттинген 70 комбайнларның чаңгызын-даа эде кылыышкын чокка ажылдаар арга чок болган. «Тес-Хем», «Совет Тыва» совхозтарда, Бии-Хем районнуң «Искра» колхозунда болгаш өскелерде-даа техника септелгези кончуг багай.

Силос ажаар комбайнларның септелгези ооң-даа багай. Августуң бирээге чедир республикада силос комбайнларының чүгле чартык кезии белеп турган. Бай-тайгажылар ооң септелгезинче сөөлгү хүннерге чедир кирбээн, Кызыл хоорай Соведининиң ажыл-агыйлары 12 силос комбайнының чүгле чаңгызын септээн. Техника септелгезинче силостуң массалыг салыышкынын эгелей бергенде кирген районнарның, колхозтарның болгаш совхозтарының удуртукчуларының ындыг харысалга чок болганын чүүнүбиле тайылбырлаарыл? Бо бүгү болза СЭКП райкомнарынга болгаш ол районнарның көдээ ажыл-агый органнарынга шыңгыы дүвүреди болдуруп турар, ынчангаш ажаап алышкынны кыска хуусаада доозар төлээде, бүгү комбайннар, тракторлар болгаш автомашиналар эң чоокку хүннерде ажылга кирзин дээш шиитпирлиг хемчеглерни алыры эргежок чугула.

Ажаап алышкынны чорударынга механизатор кадрлар шиитпирлиг рольду ойнаар. Дуржулга станциязының комбайнери П. С. Сырчин эрткен чылын 1036 гектар тараа ажаазган, «Тиилелге» совхозта М. А. Монгуш — 980, «Шекпээр» совхозта — Т. С. Куулар — 880 гектарны түс-түзүнге ажааганнар. Бо чылын олар ооң өвүш эвести ажаар бодалдыглар. Ындыг турбуже, механизаторларның таарымчалыг ажылдаарынче республиканың чамдык ажыл-агыйларында четпес сагыш салып турар. «Тиилелге» совхозта (директору эш Сапелкин) бети дээрге-ле 20 комбайнерлер, дуржулга станциязында (директору эш Юртаев) — 18, «Совет Тыва» совхозта (директору эш Тугер) — 7 комбайнерлер чедишпес болгаш ооң-даа өске.

Механизатор кадрларны белеткээрин чамдык ажыл-агыйларның харысалга чокка көрүп турган чоруу 124 комбайнларның болгаш хөй санныг тракторларның ажыл чок аная турарынга чедирген. Көдээ ажыл-агый министерствозу (эш Серяков), көдээ ажыл-агыйның районнар эргелелдери, партия райкомнары болгаш райкүүскомнар механизатор кадрлар белеткелинде бо байдалче шыңгыы кичээнгейни салыр ужурлуг. Тараа болгаш силос комбайны бүрүзү, трактор бүрүзү долу күжү-биле ажылдаан турзуп дээш далаштыг хемчеглерни алыр херек. Юбилейлиг чылдың дүжүт ажаап алышкынын болгаш күүгенге тараа салдарын дургедедир төлээде, кайда-даа ажылдап турар механизатор кижи бүрүзү комбайна, тракторга, автомашинага олуруптар кылдыр ажылдаар херек.

Бүгү чылдың ажылынын түүнелин кылдынып турар мындыг харысалгалыг үеде колхозтарга болгаш совхозтарга организастыг, масса-политиктиг бүгү ажылдар трактор-хову болгаш сиген белеткелиниң бригадаларынче шилчээн турары партия райкомнарының, ажыл-агыйларның удуртукчуларынга билдингир болур ужурлуг. Колхозтар даргалары, совхозтар директорлары, тускай эртеннигилер, партийжи-комсомолчу болгаш профэвилел ажылдакчылары база хову турлагларынга доктаамал турар ужурлуг.

Механизаторларның ниити чемненилгези, чурталгалары эки организасттынган, хүн бүрүнүң социалистиг чарыжы калбарган, ажылдарның түүнелдерин үргүлчү үндүрген турарынче эң эки сагыш салыры эргежок чугула. Мурнунда чылларда социалистиг хүлээлгелерниң күүселдерин хуннүн-не үндүрүп, шаңналдар тыпсып, материалдыг болгаш моральыг өске-даа деткимче бээр аргаларны ажыглап, шефтеп турар коллективтерниң партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының, культура-чырыдыышкын черлериниң ажылын шуут-ла хову турлагларынче, сиген кезер бригадаларже шилчидип турган болгай, ам ол чаагай дуржулганы катап ажыглаар херек.

«Элегес» совхозтуң эң улуг салбыры — Каакта силосту багай салып турар, автотранспорт чок, дүжүттү мал оттап турар деп чүве ол черге чоруткан ханылдадан көзүлген. Суурда клуб багай ажылдап, чонга хаая кино көргүзүп турар. Партия эге организациязы ажылдавастай берген. Салбырны совхозтуң парткомунуң болгаш дирекция черинің шупшен

(Төнчүзү 2-ги арында).

ДҮЖҮТ ШӨЛДЕРИНДЕ БОЛГАШ ШАҢНАРДА

ҮШ ИНТЕРВЬЮ

Ам кайы-даа районнарда дүжүт ажаалдазынче массалыг киреринге белеткеп турар. Улуг-Хем. Бо район база ындыг. Юбилей чылының чаа дүжүдүнүң баштайгызын көктараа ажаарындан эгелээн. «Улуг-Хая» совхоз ам каш хонгаш-ла кончуг чаагай үнген кызыл-тастың башкылыын ажаап эгелээр. Мынчангаш бистиң корреспондентивис ол совхозтуң кол агроному Тимофей Антонович Хунтанов, Шагаан-Арыг хоорайның бодунда төп шаңның эргелекчизи Валентина Даниловна Горовец база ол-ла совхозтуң Арыг-Бажы салбырының хову турлаанда шаң эргелекчизи Кыргыс Балданович Кара-оол-биле интервью кылган.

Кол агроном Т. А. ХУНТАНОВ:

— Эрткен пятницада кессе чогуур 704 гектар көк-тараавысты дорт кестириишкин-биле ажаап доостувус. Бо дээрге кол культура кызыл-тасты ажаап киреринің баштайгы улуг шылгалдазы болду. Ол сорулга-биле көк-тараа ажаарынга 30 ажыг комбайнны шуптузун шенеп киирген бис. Кандыг комбайнның чүү четпеазыл, оларның будүрүкчүлүү кандыгыл,—бо бүгү тодаттынган. Илерээн четпестерни чайладыры-биле хемчеглерни ам, кызыл-тас ажаап киреринің мурнуу чартында, ап эгелединис.

— Көк-тарааның дүжүдү кандыг болганы?

— Бир гектардан 8 центнерни алыр планныг турган бис, а херек кырында 8,5 центнерни алдывыс. Азы ниитизи-биле 600 тонна эки шынарлыг тарааны ажаап алган бис. Ынчаарга ооң 240 тонназын ам дораан үрезин кылдыр катап чаштырар. Келир чылдың күзүнүнде 1200 гектар көк-тарааны ажаар апаар бис азы бо күскүзүндеи 500 гектар хөй болур.

— Көк-тарааны бо чылгызындан чартык муң гектар хөйну тарыыр деп турар-дыр силер. Ооң шөлүн улгаттырыкканыңарның эргежок чугулазы чүдел?

— Дыка хөй тарылга шөлү, млаңгыя күзүн, чазын бойдустун чайгаар болур болуушкуннарындан — хаттан, чаашкындан, хар суундан кончуг үрелип турар. Мынчангаш көктарааны күзүн тарып каарга, чартык ай болгаш-ла ооң баштайгы өзүмнери өзүп үнүп кээр болганда, ол хөрүүнү хат айыылындан магадылалдыг камгалап шыдаар. Ооң ыцай ону тарыырының эргежок чугулазы —бок үнүштер-биле демисел чорударынга кончуг таарымчалыг болуп турарында. Ооң күскү өзүмнери-биле бок үнүштер черле адаанажыл шыдавастар, а чазын бок үнүштерниң үнери ам-даа элек турда-ла көк-тараа улам узап эгелээр. Ынчангаш ол бок үнүштерге шыктыдаа бербес. Ол ышкаш көк-тараа аъш-чемге ажыглаар талазы-биле кызыл-тас дег үнелиг культура. Кан чылдарда ол белен суксавас — бо бүгү шынарларын барымдаалаш ооң шөлүн улгаттырып турар ужуруувус мындыг. Бо чылын көк-тараа ажаап алган шөлдериниске өске тараа культуралары тарыыр бис, чүге диле ында бок чок, хөрүүн база быжыккан.

— Көк-тараа ажаап алышкынынга силериниң шолбаннарыңар кымнар болганыл, Тимофей Антонович?

— Петр Кабанов биле Валерий Кызыл-оолдуң звенолары шылгаран. Ол ийи звенода 12 комбайн бар. Ынчангаш ам ажаап алырывыс 4266 гектар кызыл-тазывыстың улуг нуруузу оларга онаажыр.

— Кызыл-тасты дорт кестириишкин-биле бе азы тавычалай кестирер силер бе?

— 5—6 хонуктан тавычалай кестирип кирер бис, чүге диле, агаар-бойдустуң байдалы багай болганда тарааның ылап быжарын маназары черле чигаличиг, а кажан тавычалай кестирип алырга, сывынга чыда база быжар болгай.

— Мал чемниң белеткели кандыг чоруп турарыл?

— Сиген кезери-биле чергелештир кукуруза силостаашкынынче, кескен көк-тараавыстың саваакын сараттаарынче кириптивис. Бо хүннерге чедир 1100 тонна кукурузаны силостаан. Гектардан ортумак дүжүт —50 центнер.

Төп шаң эргелекчизи В. Д. ГОРОВЕЦ:

— Бо күзүн бистиң район план ёзугаар 5600 тонна тарааны күрүне шыгжамырынче урар. А тарааның дүжүдү чаагай болганда база ол хирени немей садарынга улуг-хемчилер бүзүрелдиг. Ынчангаш шак ол тарааны хүлээп алырынга бистиң төп шаң база белеткеп турар. Шакта алдыдан сес тонна хире тарааны арыглаар «СПЖ-8» маркалыг тараа арыглаар машиналарывыс, тараа кургадыр ийи улуг кургадыкчы тараа кажан-на келдир ажылдап киреринге белен.

Эккелген чаа дүжүттү ажаар, кадагалаарынга бир кол түве складтар. Бистиң бирээзинге-ле 750 тонна тараа урар үш, а бирээзинге-ле 3200 тоннаны шыгжаар ийи складтарывыстың септелгезин болгаш оларже тускай транспортерлар дамчыштыр тарааны сушилкалардан шуудуптар тускай дериглерни кылган бис. Ол ышкаш складтар бүрүзү вентиляциялыг.

Салбыр шаңының эргелекчизи К. Б. КАРА-ООЛ:

— Бистиң Арыг-Бажында № 1 бригаданың шаңынга 10 муң тонна тарааны сайгарып арыглаан болур. Эдилгеде 20 тонна чедир арыглаар «ОВП-20» деп алды машинавыс белен. Дүүн, понедельникке чедир чаа ажааган баштайгы дүжүт — үрезинге хереглээр болгаш күрүнеге садар 200 тонна көк-тарааның бирги арыглаашкынын доостувус. Арыглакчылар ийи эдилгеге-биле ажылдаар: хүндүскүзүнге 40, а дүнекизинге 32 кижи. Мынчангаш тараа арыглаар техникавыс дүн, хүн дивейн бүгү ажаап алган тарааның арыглаашкыны доозулгуже соксаш дивес ажылдаар. Ындыг болганда столовая база ийи эдилгеге-биле — дүне, хүндүо ажылдаар апаар. Тараа арыглаашкынынга кандыг-даа саадаашкынар болдурбас дээш шаң ажылын ам-даа билдилиг организастаар бис.

Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң тараажылары кызыл-тас ажаап алышкынын эгелээн. Сарголдуң ховуларын моторларының диңмиттиг даажы долган: колхозтуң комбайнерлериниң юбилейлиг чылдың тарааазын кыска хуусаада чидириг чок ажаап алыр дээш хайнышкынныг ажылдап турары ол-дур. Комбайнерлер М. Захаров, И. Лифанов олар баштайгы хүннерден эгелээш ажылды шалыыкын, ынарлыг кылырының үлегерин көргүзе бергеннер.

ЧУРУКТА: колхозтуң төп шаңында чаа дүжүттүң тараазын уруп, арыглап турары.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

СИГЕН ШӨЛДЕРИНДЕ

АНЫЯКТАРНЫЫНДА

Бии-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң Сесерлиг участогунда коммунист Мөнге Макар удуртқан комсомолчу-аныяктарның сиген белеткээр бригадазы шалыпкын, организастыг ажылдап турар. Чоокку хүннерге чедир ук бригада 135 тонна сигенни сараатталан, ол болза бүгү белеткезе чогуур сигениң 38 хуузу болур.

Чаъстыг боран хүннерде коммунистер болгаш комсомолчулар аная олурып бербейн, хойжуларның кыштаглларында кажаалларының иштин кургаглап, чылыглап бербишаан, будук-бүрү чемнерни белеткеп турарлар.

В. Чолдан-оол.

228 САРААТ

Сарааттар хүн бүрү немежип турар. Ам оларның саны 228 четкен. Азы сиген белеткээр план 45 хуу күүсеттинген. Ол болза Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң сигенчилериниң ажылы-дыр.

Трактористер З. Монгуш, О. Сыргай-оол, О. Намчал-оол олар хүн нормазын 125—150 хуу чедир күүседип турарлар. Хол кадыырыбиле сиген кезип турарларның аразында Б. Өктек-оол, Б. Монгуш, О. Таан-оол, М. Хөпүн, О. Чөргүлдей олар мурнакчылар болуп, хүн нормазын 115—130 хуу күүседип турарлар.

Совхозтуң салбырларының аразында Дөн-Терезин салбыр сиген белеткээр планын 54 хуу күүседип, бирги черде чоруп турар.

М. Чүльдүм.

АЛДЫ МУН АЖЫГ ЦЕНТНЕР

Бай-Тайга районда «Тээли» совхоз бо ажыл-агый чылында 2500 тонна мал чеми белеткээр планныг. Августуң баштайгы чартыынга чедир 992 га черниң сигенин кескен. Ооң 812 ганың сигенин бөлүп 6130 центнерни сараатталан.

Мал чеминиң белеткелинде № 1 салбыр өскелериниң мурнакчы ажылдап турар. Сиген ажаап алышкынында эштер Делег, Начын-оол, Алдын-оол болгаш ооң-даа өскелер эки ажылдап, хүн үлүүн ажыр күүседип келгеннер.

Тээли суурнуң чурттакчы чону 23 кижи шеф организастаан машина-биле кестинмес тарыы үнген көк суланы хол кадыырлыг кирип, баштайгы хүн 6 ганы кескеннер.

Совхозта ниитизи-биле 109 кижи хол кадыыры-биле сиген кезип турар. Бай-Тал салбырында (ында ортумак школаның 9-ку клазының өөреникчизи Раа Улуг-Хаай) хүнде 30 чүсчүк черниң сигенин хол-биле кезип, улуг улустуң үлүүн күүседип, шудургу ажылдап келген.

Л. Ооржак.

КЫЖЫН КАНЧААРЫЛ?

«Тиилелге» колхозтуң Кара-Хаак салбырының кол участогу Чербиниң сүт-бараан фермазы болур. Ферманың малы эвээш эвес. Чербиде 200 ажыг саар инектер, 100 ажыг бызаалар, Кара-Хемде ийи кодан аныяк инектер бар. Ынча хөй малга эвээш эвес мал чеми белеткеттинери чугаажок.

Черби болгаш Кара-Хем девискээринде сиген кезер черлериниң ортызигени элбек. Ол черлерде амга чедир чаңгыс хепээн-даа сиген бөлдүмээн. Эрткен чылдың бо үезинде ол черлерге хөй сигеннер белеткеттинген турган.

Кара-Хаак салбырының эргелекчизи эш Самороков болгаш ферманың эргелекчизи кышкы үеде малды чүнүп-биле чемгерер деп турар ирги? Бо айтырыгны дарый харыылаза чогуур.

Р. Очур-оол.

СОВЕТ ЭРГЕ-ЧАГЫРГАНЫҢ 50 ЧЫЛА ОЮНГА

КЫЗЫЛ: ЭРТКЕН ҮЕ, ПЕРСПЕКТИВА

Бо 1967 чыл—онза чыл. Чүге дизе, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнинден бээр 50 чыл болур ою-ла болгай. Улуг Октябрьның тиилелгезинің соонда бо чартык үс чылда совет улус бергедаа болза, демиселдиг болгаш тиилелгелерниң алдарыг оруун эткен деп партиямың Төп Комитединиң Тезистеринде чугаалап турар. Бүгү улустың маадырлыг күш-ажылчы оралдажыышкынныгының ачызында бистің чурт хожудангай турганындан делегейниң эң сайзырангай чурттарының бирээзи апарган.

Амгы үеде бистің чуртувус үлетпүр продукциязын чүгле он хонукта безин 1913 чылдың бүгү дургузында чежени бүдүрүп турганыл, ынчаны кылып турар. Чурттуң техниктиг арга-мергежили база дыка өскен; ынчангаш минута бүрүзүнде-ле бир автомобильди, 2,5 минутада-ла бир тракторну бүдүрүп ап турар бис.

Ам бежен чылдың улуг байырынга чедир каш-ла санныг хонуктар арткан. Мынчангаш СЭКП ТК-ның Тезистери бүгү чуртта ышкаш бистің Кызылда база ажылчы чоннарның политиктиг болгаш күш-ажылчы ботидепкейин кодүрген.

Кызылчылар юбилейлиг чылдың өзезинде боттарынга бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгаш, ону амыдыралда боттандырып турар. Чижээ, хоорайның үлетпүр бүдүрүлге ажылдакчылары бо чылдың чеди айларының күрүне планын 106,9 хуу күүсеткен, пландан ажыр барык-ла 800 мың рубльдің продукциязын берген. Эрткен чылдың бо үезин-биле деңнээрге үлетпүр продукциязы бүдүрери 8,8 хуу улгаткан.

Кызыл—аныяк хоорай. Ол 1914 чылда үндезилеттинип тургустунган. Оон баштайгы түлүүшкүну болгаш хөгжүлдези кончуг оожум болган. 30 чылдар өзезинде Кызылга чүгле Ленин, Кызыл партизаннар, Щетинкин—Кравченко, Кочетов кудумчулары хевирлеттинип тургустунгулаан. 1937 чылга чедир Найырал, Красноармейская, Рабочая аттыг чаа кудумчулар тургустунган. Ол үеде «Кызыл партизаннар» кудумчуга каш-ла, а «Рабочаяга»—40 бажың турган. Ынчаарда Каа-Хем, Мугур, Интернационал, Комсомольская, Октябрьская, Чүлдүм болгаш оон-даа өске доора кудумчулар тыптып келгилээн.

Ынчаардагы Кызылга харектеристиканы бээр дээр болза, мону чугаалаарга-ла четчир: 1938 чылда хоорай 898 бажыңнарлыг турган болгаш оларның иштинден 427-зи крыша чок, а 102-зи чер казанакчыгаштар. Хоорайның коммунал фондузунга чүгле 154 бажың турган.

Кызылдың чурттакчы чону чылдан чылче өскен. Бир эвес 1921 чылда аңаа ийи мың хире кижи чурттап турган болза, 1930 чылда оон чурттакчылары үш мың хире кижи четкен. 1944 чылда Кызылдың чурттакчы чону алды мың ашкан.

Чаагайжыдылга талазы-биле 1931 чылга чедир-ле олче кичээнгей салдынмайн келген. Төп кудумчу болур Ленин кудумчузунуң транспорт чоруур черлери оңгул-чиңгил, хараганнары безин аштаттынмаан турган.

Кызылды ногаанчыдар талазы-биле ТАР-ның Сайыттар Чөвүлели баштайгы доктаалды 1931 чылдың октябрь 5-те хүлээп алган. Ол доктаал ёзугаар бүгү албан-организация, ажыл-агый болгаш хөй-ниити организациялары, бажыңнар эргелелдери болгаш коммунал бажыңнарда чурттап турарлар ыяш олурттуушкунунга киржир хүлээлгелиг турган. Оон өзеләэш дыка хөй ыяштарны болгаш чадаң үүштерни тарып өгелээн, ынчалза-даа суггарылганы багай организастаанындан, багай ажаалгадан ыштарның хөй нуруузу үнмейн баргылаан. 1944 чылда хоорай мың чүгээр ногаатчыттынган деп санап болур.

Хөмүр даш болгаш алдын тывыжының бүдүрүлгелеринден аңгыда баштайгы үлетпүр бүдүрүлгелери Тывага эң баштай Кызылга түүгүнгулаан. Ынчаарда-ла үлетпүр, транспорт, харылзаа хөгжүлдези Совет Эвилелиниң дузазы-биле сайзырап өгелээн дээрзин борта демдеглээр апаар.

1924 чылдың чайынында, Кызылды үндезилеп тургускандан бээр он чыл болганда, Кочетов кудумчузунга № 37-а бажыңга типография ажыттынган болгаш аңаа 1925 чылдан өгелеп Тывага баштайгы «Красный пахарь» сөлүнү парлап өгелээн. Ол-ла чылын Кызылга база бир типография тургустунган. А 1929 чылда ол ийи типографияны каттыштырган, аңаа хереглээр дериг-хереклерни Совет Эвилелиниң эккелгеш, ону күрүне бүдүрүлгези болдурган.

1925 чылдың октябрь он алдыда Кызылга улуг эвес күчүлүг электростанцияны ажыглалга киирген. Оон турган бажыңы амгы Ленин кудумчузунда Пушкин аттыг библиотеканың бажыңы ол.

Тыва Арат Республиканың чылдарында Кызылга Совет Эвилелиниң дузазы-биле, өске-даа элээн каш бүдүрүлгелерни кылгылаан. Чижээ, 1941 чылда Кызылга автомастерская, дээрбе, алгы сайзырадып кылыр болгаш ыяш заводтары, аъш-чем комбинады, сапык идиктер болгаш аът дериг-хереклерни кылыр мастерская, даараныла комбинады, түүйбу заводу ажылдап өгелээн. Ол бүдүрүлгелерни бүдүрүп үндүрген продукциязының ниити хемчээли ол чылдың төнчүзүнде 600 мың рубль болган.

1929 чылга чедир Тывага күрүненің транспорт организациялары турбаан. Чүк сөөртүү болгаш пассажирлер дажыыры хуу кижилерниң аът болгаш чүк чүдүрер транспортуң дузазы-биле чоруттунып турган. Ынчангаш ол-ла чылын «Союзтранс» дээр совет транспорт организациязын тургускан. Ону сөөлүреди «Тувтранс» кылдыр чаарткан. 1933 чылда хоорайның чөөн талазынга, амгы пассажирлер дажыглаар автотранспорт ажыл-агыйының турар черинге 22 машина кирер гаражты ажыглалга киирген. Ол чылын Кызылга Совет Эвилелиниң чүк сөөртүр баштайгы автомашиналар келген. Тывага автомобиль транспортунуң хөгжүлдезинің өгези ынчаар салдынган.

Тыва Совет Эвилелиниң составынга кирериниң үезинде Кызылга 1250 өөреникчи өөренир ийи школа ажылдап турган.

1931 чылда Кызылга бир эге, а 1940 чылда чеди класска чедир өөренир тыва школалар ажыттынгылаан. Мынчангаш Кызыл төрээн дылбижикти нептередириниң төвү болу берген. Оон-биле кады Кызылга Тываның баштайгы культура-чырыдыышкын албан черлери тургустунгулаан. ТАР-ның эң баштайгы клуву 1932 чылда ажыттынган. 1935 чылда ол клуб амгы музей турар бажыңга келген. Дайын чылдарында ол клуб культура Бажыңы кылдыр эде организастаттынган болгаш совет хамаатыларның клуву-биле каттышкаш, амгы хөгжүм-шин театры турар улуг бажыңга келген.

1926 чылда Кызылга он алды орунныг эмнелге туттунган, а оон үш чыл болганда ону 75 орун чедир делгемчиткен. 1941 чылда Ленин кудумчузунга эмнелге бажыңын туткан, ам ында республика эмнелгезинің элээн каш салбырлары ажылдап турар.

Кызыл Улус республиказының чылдарында база-ла сайзырап хөгжээн, экономика, культура хөгжүлдезинің талазы-биле Тываның төвү болуп шыдаар-даа турган. Ынчалзадаа, кажан Тыва Совет Эвилелиниң улуг өг-бүлезиниң составынга кирген соонда, оон хөгжүлдезинің темпизи улам дургедээн. Черле ынчаш, Кызыл Совет эрге-чагырганың чылдарында таныттынмас кылдыр чаарттынган. Ол ам чаңгыс төлевилел-биле туттунгулаан каът-каът бажыңнарлыг, арыг-силиг асфальтылыг кудумчуларлыг, амгы үениң хоорайы—аныяк Тыва республиканың культура болгаш административтиг ёзулуг төвү.

Тыва Совет Эвилелиниң улустарының өг-бүлезинге киргениниң сөөлүнде кызылчылар, совет Тываның бүгү ажылчы чоннары ышкаш, партияның болгаш Совет чазактың ада сагыш салыышкыны-биле бүргеткеннер. Ону бо көргүзүглер тодаргай бадыткан турар: чүгле чуртталга түдүүнга безин 1946—1966 чылдар дургузында күрүненің үндүрүп бергени 12,9 миллион рубль шиңгээттинген. Бо-ла үе дургузында хоорай Советиниң шугуму-биле 50 мың дөрбелчин метр чуртталга шөлү туттунган болгаш ажыглалга кииртинген. Оон иштинден 46 мың дөрбелчин метр чуртталга шөлү чурттаарынга эргежок чугула таарымчалыг кылдыр дериттинген. Ам «Юность» дээр аъшчем магазини болгаш № 1 аптеканың турары Ленин кудумчузунда үш каът бажың туйбудан салып кылган баштайгы үш каът даш бажың ол болуп турар. Ону 1956 чылда ажыглалга киирген. Оон соонда быштанылга парыгының дужунда 19 дугаар кварталга бирээзинге-ле тозан алды аал ишти чурттаар ийи, а дөртен сес аал ишти чурттаар бир дөрт каът бажыңнарны кылган. Ам 26 болгаш 24 кварталдарда хөй каът чуртталга бажыңнарының тудуушкуну доозулган. Бир эвес 1945 чылда Кызылга чуртталга шөлү 31 мың дөрбелчин метр турган болза, ам чүгле коммунал ажылагыйның эргезинде безин оон шөлү 100 мың дөрбелчин метрден хөй санаттынып турар.

Сөөлүү үеде школалар, уруглар болгаш эмнелге албан черлериниң тудуушкуну онза калбарган. 1962 чылда № 11 школа ажыттынган. Ол-да чылын өөредилге корпустуг, өөреникчилер болгаш ону башкарып, аңаа ажылдаар кижилер чурттаар ниити чурталга черлиг школа-интернат ажыглалга киргеи. Эрткен чылын 964 уруглар хары угда өөренир № 14 школалыг болган бис. Мынчангаш ам Кызылда тос мың чыгыы өөреникчилер өөренир ийи кежээки, 19 ниити билиг школалары бар. Өөреникчилерниң санын 1943 чылдыыбиле деңнээр болза, ол барык 9 катап өскен.

Улуг совет өг-бүленің кежигүүнү болганывыстың сөөлүнде Кызылга божулга бажыңы, туберкулёзка удур диспансер, кезип эмнээр эмнелгени тургускан болгаш өске-даа эмнелге албан черлерин делгемчиткен, чамдыктарын катап чаартып туткулаан. Мооң түңнелинде ажылчы чоннарның медицина хандырылгазы көскү экижээн.

Республикада ышкаш, Кызылда чаагайжыдылга болгаш ногаанчыдылга талазы-биле ажылдар кылдынгылаан. Аңаа сөөлүү чээрби чыл дургузында 7,5 миллион рубльди чарыгдаан. Ол хөренгини оруктарны, кудумчуларны асфальтылаарынга, Ленин, Кочетов, Комсомольская болгаш өске-даа кудумчуларны ногаанчыдарынга ажыглаан. Шаанда найысылалга асфальтылыг орук чок турган болза, ам оон ниити хемчээли 50 километр четкен.

Улус ажыл-агыйының үлетпүр болгаш өске-даа адырлары оон ыңайгы хөгжүлдени алган. Чижээ, 1946 чылда 241 мың рубльдің продукциязын бээр 9 бүдүрүлге ажылдап турган болза, ам оларның саны 16 четкен, олар чылда 20,2 миллион рубльдің үлетпүр продукциязын бүдүрер арга-лыг апарган.

Сөөлүү чылдарда даараныла комбинады, типография, алгы заводу дээш элээн хөй бүдүрүлгелерни делгемчидип чаартканындан аңгыда хлеб заводун, эът комбинадын, пиво заводун, бус күжү-биле ажылдаар электростанцияны, ыяш кылыгларының фабриказын (ам Улуг-Хем ыяш ажыл-агый чериниң чазанылга цеги), автосептелге заводун тудуп тургускан. Ылаңгыя чаа дериглер киирип, делгемчиткен бүдүрүлгелериниң продукция берип турары мурнукузундан дыка албаан. Чижээ, даараныла комбинады 1946 чылда даараныла кылыгларын чүгле 50 мың рубль түнге бүдүрүп үндүрүп турган болза, 1966 чылда 280 мың рубльдің продукциязын бүдүрген ийикпе, азы өзүлде 5-тен ажыг катап хөй болганы ол. Өске чижекке типографияны алыылы: ол чээрби чыл мурнунда чүгле 31 мың рубль түнүг полиграфия продукциязын берген болза, эрткен чылын оон бүдүрген продукциязы—374 мың рубль болган.

Амгы үеде хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери үлетпүр дериглериниң чаа хевирлери-биле хандыртынган, Түүйбу заводунга шаанда түүйбуну хевилээрин хол-биле кылып, өске-даа ажылдарга хөй чарыгдалдар үндүрүп турган. Ында байдал ам сыр өске: түүйбуну хевилээр күчүлүг ийи пресса, түүйбуну күргадырынга хереглээр механиктиг шахтаны тургускан. Түүйбуну өртедирин база тускай печкаларга боттандырар. Ынчалзадаа завод амдыызында планныг онаалгаларны ажылдың организациязының чавызы-биле күүсетпейн-даа турар болза, чылда 16 миллион түүйбуну бээр бедик бүдүрүкчүлүг дериг-хереклерлиг. Ону чүгле билдилиг ажыглаары негеттинип турар.

Типографияның дериг-хереклери ам шуут чаартынган. Бир эвес шаанда ажылдың бүгү чорудулгазын—өрүлгеден өгелээш, парлаарынга чедир хол-биле кылып турганындан ам ол ажылдарны бедик бүдүрүкчүлүг тускай машиналарның дузазы-биле кылып турар. Хоорайның өскедаа бүдүрүлгелеринде үстүнде чижектиг улуг өскерилгелер болгулаан.

Найысылалдың автомобиль транспорту дыка сайзыраан. 1944 чылда бүгү Кызыл чүгле 157 чүк машиналыг турган, а ам эң улуг чеди автоажыл-агыйларда 1500 автомашина бар. 1935 чылда Кызылга (бүгү Тывага) ийи-ле автобустуг турган болзувусса, ам чаңгыс пассажирлер АТА-зында безин оларның саны—199. Мооң-биле кады кызылчыларның амыдыралынга бир улуг болуушкун—Енисейни кежир улуг көвүрүгну кылганы болур.

Бо беш чылда Кызылывыстың перспективалары кайгамчык. Оон ажыл-агыйының болгаш культуразының бүгү адырлары дүрген хөгжүлдени алыр. Чижээ, Кызылдың электростанциязының күчүзү 1968 чылда 19,5 мың киловатт четкен турар. 1970 чылда, беш чылдың сөөлгү чылында, кидис идик бүдүрери 1965 чылдыынга деңнээрге оон 2,1 чартык катап өзер. Эът комбинадының чаартылгазын кылыры ам амылыралда боттанып өгелээн. Бо чылын аңаа мың тонна эътти шыгжаар соодукчуну кылыр, оон даараазында чылдарда чартык чиг-эт, консерв цехтери кылдывар, колбаса ажылдап кылыр цехти делгемчидер, ол цех хонукта он тонна колбасаны бүдүрүп үндүрер апаар.

Бо чылдың төнчүзүнде эалчегде 30 тонна сүтү ажылдап кылыр бүдүрүлге күчүлүг хоорайның сүт заводунуң тудуушкуну доостур, даараныла фабриказын тударының ажылдары өгелээр.

Чүгле чер-чер Советтериниң шугуму-биле, баштайгы саналгалар-биле алырга, Кызылга 60 мың дөрбелчин метр чурталга шөлүн, 1260 уруглар турар 6 ясли-садтарны, 800 көрүкчү кирер шин театрын, 500 мың томнар фондулуг библиотеканы, 240 орунныг республика эмнелгезин, универмагты, кайызынга-даа 960 өөреникчилер өөренир ийи школаны, эалчегде бир тонна хеп чуур бүдүрүлгени, 3 мың тонна сүүк газты тудуп болур газ-үлекчи станцияны тудары база көрдүүп турар. Беш чыл дургузында 12 километр суг-дамчыдылга четкилерин, 11, 1 километр канализацияны туткан турар ужурлуг. Ол ышкаш улус өөредилгези, кадык камгалал, садыг болгаш өске-даа адырлар улам ыңайгы сайзыралды алыр. Бо бүгү партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынының, ленинчи национал политиканың ачызында чедип алдынар дээрзин чоргаарал-биле чугаалаар апаар бис.

Чоокта чаа СЭКП ТК-ның политбюрозунуң өгелели-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели бистің республикага дуза чедирер хемчеглериниң талазы-биле чаа доктаалды хүлээп алган болгай. Ында Кызыл хоорайның оон ыңайгы хөгжүлдезинің дугайында улуг хемчеглерни боттандырары база көрдүнген. Мынчангаш партияның доктаамал сагыш салыышкынынга харыы кылдыр бистің кызылчылар болдунар аргаларны, курдавырларны долу ажыглап тургаш, Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерни долдур болгаш ажыр күүседир дээш шудургу ажылдаарлар.

П. КИСЕЛЕВ,
СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары.

КҮСКҮ ХҮН—ЧЫЛДЫ ЧЕМГЕРЕР

(Төнчүзү. Эгези бирги арында).

удуртуп турарының түңнели ол деп чүве кымга билдингир эвес боор.

Совхоз директору эш Балабанов биле парторганизация секретары эш Кольцов олар оон кандыг түңнелдерни кылып алганы? Биез-ле олчаан кандыг-даа түңнел кылбаан-на болгай деп болур. Оларның олурар-ла чери совхоз төвү, салбырга ында-хаая баарга, оон үү-даа бүтпес. Чүге сагыш чованчыр эвес ажылдап, хемчеглер албайн турар силер?—деп айтырарга, эш Кольцов дүште-даа чок мынча дээр: «Далашкан күске сүтке дүжер чоор». Ындыг болганда, секретарь ажыл-иш дээш сагышсыравайн турар ышкажыл. Салбырларның ажылын чоп бойлаарынга чедирип алган силер?—деп айтырарга, эш Балабанов: «Тудугга туттургаш, аңаа тудуг материалдары тып бээр дээш чай алынмаан мен» деп харылаан.

Ылаңгыя дүжүт ажаап алыр өйде ол эштерни өттүнүп черле болбас. Бүгү кичээнгейни хову турлагларынче, механизаторларның ажылынче, сиген, силос белеткээринче, кижилер-биле ажылдаарынче салыр херек. Дүжүт ажаап алырының харыысалгалыг сорулгалары чүгле ынчан чедиишкиниг шиитпирлеттинип болур.

Тарааны чидириг чок ажаап алыры, тараа кезип турган үеде шаннарга, ону дажыглаарда болгаш складка кадагалаарда хорамча чок болдурар практиктиг хемчеглерни төлевилээри—оон база дудакчок чугула сорулга болгай. Аңаа холбаштыр хөй колхозтарның, совхозтарының шаннарының, тараа кургадыр черлериниң, оруктарының болгаш көвүрүглериниң байдалының сагыш чованчыы аажок болуп турар. «Тиилелге» совхозтуң Шамбалыг салбырының тараа хүлээп алыр чериниң тараа кургадыр агрегадын амдыгаа дээр тургузуп бербээн, а автоцензилери ажылдавайн турар, шаңын болур чогуур кылдыр дериваэн. Тарааны чидириг чок ажаап алырынга шаннарны эки белеткээри, тараа кургадыр черлер, тараа арыглаар машиналар база эргежок чугула деп чүвени ук совхозтуң болгаш «Сельхозтехника» каттыжыышкынның Таңды салбырының удуртукчуларның билбейн турары ол ышкажыл.

Тараа хүлээп алыр черлерже эки арыглап, кургатпаан болгаш шынар чок тараа чорудуп бээри—ажыл-ишти күрүненің негелдезин ёзугаар көрбээни ол болур деп чүвени ыяк билип алыры эргежок чугула. Ындыг турбуже, чижээлээргe, көк-тейжилер (директору эш Ломзев) Кызылдың сайгарылга базазынга 35 хуу боктуг болгаш ол-ыык тараа эккеп хүлээдип берген. Оон уламындан тонна бүрүзүнге-ле онаштыр 17 рубль 50 көпеек каражага таварышкан.

Эки шынарлыг тараа садарын болгаш үрезин материалын күрлап алырын хандырар дээш, тараа арыглаар машиналарны, деңзи дериглерин, тараа кургадыр черлерни болгаш шаннарны чоокку хүннерде септеп алыры эргежок чугула. Чамдык тараа хүлээп алыр черлериниң ажылдакчыларының шүшпеңі болганының уламындан аңаа чүүктүг автомобильдериниң саадаар ужурга таваржып турарын херекке албайн барып болбас. Тараа дажыглаар рейс бүрүзү-ле шалыпкын болган түрүн дээш, машиналарның чүдүрүп эккелген тараазын доп-дораан дужүрүп турарын организастаар херек. Бо талазы-биле тараа кезериниң, сөөртүрүнүң болгаш кадагалап турарының шынарын хынап, четпестерни дораан чайладырын чедип ап турар улусчу контроль активчилериниң, көдээ корреспондентилериниң бот идепкейин бүгү хемчеглер-биле деткизе чогуур.

Дүжүт ажаап алырының түлүктүг үезинде автоажыл-агыйлар болгаш машина чоллачылары ылап ажылдаар ужурлуг. Үнелиг байлак—тарааны ажаап алырын Төрээн чурт оларга даваскан, ынчангаш олар тарааны орукка биче-даа хорат пайн, шыгжамырга тараанын килограмм бүрүзүн бүрүнү-биле чедирер сорулгалыг.

Ындыг турбуже автоажыл-агыйларның чамдык удуртукчулары янзы-бүрү чылдак тыртынып алгаш, үстүкү органнарның шиитпирин күүсетпейн, колхозтар, совхозтарже машина чорударын саададын турарлар. Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунче № 1 АТА-дан (эш Парунин) 15 машина чорудар турган, ам чүгле чаңгысты, «Сельхозтехника» каттыжыышкынындан (эш Абрамов) Таңдыда «Коммунизмниң херели» колхозче 10 машина бээр турган, чүгле үш машина чоруткан. Сорулга чүл дизе, массалыг ажаап алыышкынга чедир арткан хонуктарда колхозтарны, совхозтарны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуваалдазын ёзугаар автомашиналар-биле бүрүн хандырары, бүгү-ле черлерге оларны хүн-дүн иштинде ажылдаарын организастаары, чоллачыларга амыдыралдың чогуур байдалдарын тургузары болур.

«Совет Тыва» совхозка (эш Тугер) Кызылдан барган чоллачыларны чурттаар чер-биле хандырбаанындан олар машиналарының кабиналарында хонуп турары ышкаш ындыг байдал-биле эптежип болбас. Тараа сөөртүлгезинге улуг күштүг чүк машиналарын болгаш прицептиг автомобильдерни калбаа-биле ажыглаар. Оларның чоллачылары сөөртүлге онаалдазын күүсеткенде, немелде төлевирни болгаш өске-даа шаннаалмакталды тыпсыр.

Кезилдени калбартышаан, колхозтар болгаш совхозтар, партия болгаш көдээ ажыл-агый органнары бирги ээлчегде күрүнеге тараа садарын организастаар болгаш үрезин фондуларын тургузарын өгелээр. Бо чылдың дужуду эрткен чылдыындан дыка ажыг деп көстүп турар. Бо дээрге күрүнеге тараа дужаар планчагыгны ийи катап ажыр күүсеткен турар кылдыр көдээниң ажыл-ишчиларының ортузунга политиктиг болгаш организастыг ажылды тургузарын бүгү партия организацияларынга хүлээдип турар. Эрткен чылын күрүнеге пландан ажыр тараа сатканындан колхозтар, совхозтар 4 млн. ажыг рубль немелде орулганы алганнар, бо чылын оон куду эвес болур.

Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозу (даргазы эш Моргун) бо чылын күрүнеге 6 мың тонна тараанны, «Тиилелге» совхоз (директору эш Сапелкин) 10 мың тонна планны 30 мың тонна чедирер, Таңды район ниитизи-биле 80 мың тоннаны садар деп турар, ол болза юбилейлиг чылда бүгү республиканың хүлээлгези-биле деңнежип турар. Көк-хаакчыларның, чедержилериниң болгаш Таңды районнуң бүгү ажыл-ишчиларының бо патриотчу өгелээшкинин республиканың бүгү колхозтары, совхозтары болгаш бүгү партия организациязы деткиир дээрзинге чигзиниг турбас. Бистің чуртувус пландан ажыр хөй тараанны алыр болза, оон чүгле аъш-чем курлавыры эвес, харын база камталал күчүзү быжыг, илегелдиг болур деп чүвени ам бисте кижи бүрүзү билир.

Тараа ажаап алыышкыны-биле чергелештир мал чемнериниң белеткелин, малга тодуг кыштаглаашкынны тургузарын кошкадып болбас. Республикада мал чемнериниң белеткели багай чоруп турар, август 10-га чедир сиген белеткелиниң планы чүгле 20 хуу күүсеттинген, а силос салыышкынынга чамдык ажыл-агыйлар ам-даа кирбээн. Эрзин, Бин-Хем, Таңды районнарның болгаш Кызыл хоорай Советиниң ажыл-агыйлары мал чемнериниң белеткелин кончуг багай чоруп турарлар. «Көк-Тей», «Тес-Хем», «Совет Тыва» совхозтар планын чүгле 5—15 хуу күүсеткеннер.

Район, ажыл-агый бүрүзү мал чемнери белеткээр планын күүсеткен турарын хандырар бүгү хемчеглерни алыр херек, а партия, комсомол, профэвилел организациялары, көдээ ажыл-агый органнары болза, бөлүүн чемнер белеткелин, силос салыышкынын, саван бөлерин кошкатпас, бүгү көдээ ажыл-агый ажылдарын хары угда, ниити фронт-биле чорударын чедип алырынче коммунистерни, комсомолчуларны болгаш бүгү ажылчы чоннары мобилизастаар ужурлуг.

Ажаап алыышкынның изиг-түлүк үезин республиканың чаа-чаа районнарын хаара тудуп бар чылдар. Ажыл-агыйларның, партия, комсомол болгаш көдээ ажыл-агый органнарының, чер-чер Советтериниң хүлээлгези болза, социалистиг чарыштыг калбартыры, кезилдени дүрген, бедик шынарлыг чорударын, күрүнеге тараа болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының планнарын долдур болгаш ажыр күүседирин чедип алырын хандырар бүгү моральдыг база материалдыг хемчеглер бүрүн ажыглаттынган турарын чедип алыры болур.

Партия биле чазактың ада-сагыш салыышкынынга бүргеткен, республиканың коммунистери болгаш бүгү ажылчы чону, партияның XXIII съездизиниң база СЭКП ТК-ның Пленумнарының төөгүлүг шиитпирлерин күүсетпишаан, эң чугула политиктиг кампанияны — дужуут ажаап алыышкынын чедиишкиниг чорудар, күрүнеге тараа садар планны болгаш бо талазы-биле алган хүлээлгени күүседир, оон-биле чуртка продуктуларның албекшилин тургузарынга болунун шыдаар-ла салыышкынын киирип, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бежен чылынга төлептиг ужуражыр дээрзинге чигзиниг чок.

Үрелиичел комбайннар, дугую уштунар трактор...

Хайыраканның Алдыы-Шынаа. Ында чап чаа ажаап алдынган коктараа аңгызының саванын сарааттап, Алдыы-Шынаа фермазынче сөөртүпдаа турар. Ол ажылдап турарлар-биле кожа үнүжү багай эвес кукуруза бар. Ону «Улуг-Хая» совхоз силостап өгелээнден бээр алды хонуп турда аңаа барган бис.

Шала кежээликтей апарган чүве. Кукурузаны кезип турар беш комбайнның чаңгызы-даа ажылдавайн чаңгыс черде бөлдүнчүп турупкан турлар. А трактористер болгаш комбайнерлер бир черде бөлдүнчүпкен хөөрешкен олурлар.

— Ажаакчылар чапсарлап турар бе?—деп айтырдывыс.

— Чапсарлап эвес, машиналарның кээрин манап тур бис—деп, оларның бирээзи арай эгенгензиг байдал-биле харыылады.

Өскези турган: «таптыг-ла чартык шак ажыр манап тур бис, силос таптай бастырып турар черже кукуруза сөөртүп кииргеш, сугже даш октаан дег сураг бардылар...».

Чугаалажып турувуста база бир 10—15 минута эрте берген. Машиналарның башкылыы кээп өгеледи. Комбайннар машиналар кээри билек уурук-суурактап долганып алган кукурузазын кестирип чорупканнар. Удаваанда база бир машина карандадып келди... Оон чолаачызы — Шагаан-Арыгның автоажыл-агый чериндеи келген Павел Семенович Литовченко.

— Машиналар комбайннарны манадып турарының ужуру чүдел, Павел Семенович? — деп, оон чугаа эредивис.

— Силостаашкында шупту тос машина ажылдап турар. 4-ту совхозтуу, 6-зы АТА-ның. Силосту аппарып дужүрер чери моон беш-ле километр болганда чолаачылар беш комбайнның кескен кукурузазын тап-биле сөөртүп болур бис.

— Ынчаарга комбайннарның аңаа турар таварылгалары силерде эвес ышкажыл але?

— Чок. Чолаачылар бистерни харын комбайннар манады бээрлер-дир. Чүге дизе, чамдыктары үш-дөрт долганып чоруй үрели бээрге, манаар ужурга таваржыр-дыр бис... Ол ышкаш бисти ногаан масса дужуруп, силос таптай бастырып турар черде трактор база саададыр-дыр. Харын ону база сонуургап көрүнер, эштер.

...Силос салып турар чер. Оон улуг хериниң чанында база беш машина чыскаалдыр турупкан турлар.

— Трактор орнунга трактор болуп машинадан силос дужүрер дээш пат туруптувус. Илчирбелиг дугуйлуг хирезинде ооду болганчок-ла уштуна бээр ат-тир. Барын көрүнерден...

Машиналарның эккелген чугун узун трос-биле илбектээш дужур тырттып, ногаан массаны таптай бастырын турар трактор бо. Тракторист оон уштуна берген илчирбелиг дугуйун улуг маска-биле херлип-херлип киир каккан туру. А бир ийи ool (бо чуруукта) бир машинаның чугун хол-биле дужүрүп турарлар. Чолаада ажылдап турар чолаачылар хүнде сөөртсе чогуур чугунун 50 хуузун-на сөөртүп турар-дыр. Моон кол чылдагааны — силос комбайннарын багай септээнинде, ол ышкаш силос таптай бастырар черде чүгле чаңгыс тракторну быжыглаанында. Ужурунда маңаа чаңгыс эвес, 2 трактор турар болза, ажыл ам шуудаар апаар.

Комбайннарның будурукчулуу кандыгыл? Бо черле дүвүренчиг. Чижээ, бир комбайнның хүн үлүү — 4,5 гектарның кукурузазын ажаары. Ынчаарга мында ажылдап турар 5 комбайн алды хонукта чүгле 80 гектарның кукурузазын ажааган. А беш комбайн бо үе дургузунда долу будурукчулуг ажылдаан болза, 135 гектарны ажаар ужурлуг. Ынчаарга 55 гектар шөл комбайнларның үрелиишкиннериниң, туратаашкынларының хараазы-биле чедир кестинмээни моон иле-дир.

— Комбайннар силерни шак чыгыы манады, чоп чыскаалыпкан турарыцар ол оолдар? — деп, айтырыгны чолаачыларга салдывыс. Оларның бирээзи:

— Комбайннар ургулчу туруп алыр-дыр, дужуруп, таптай бастырып турар бо тракторнуң лугую уштунадаа бээр, чамдыкта машиналар улайулай кээп өгелээрге, четтикпейн-даа баар-дыр. Мээң машинамга дөрт тонна чартык ногаан масса кирер. Ынчаарга хүнде он беш рейстен эрттирбес-тир мен азы 67,5 тонна ногаан массаны сөөртүр мен. Бир эвес комбайннар үрелбейн, дужурерин саадатпас болза, хүнде 25 хире рейсти, азы 112,5 тоннаны сөөртүп шыдаптар мен...

Моон алгаш көөрге, шынап-ла ынчыларның хомудалы чөптүг, хол-биле чүк дужүрерге берге болбайн канчаар!

Ол аразында силос сөөртken машиналар кээп өгелээн. 07-62 дугаарлыг машина. Оон чолаачызы Литовченконуң эжи Борис Никифорович Алексеев.

Ынчан ол чолаачы биске мону чугаалаан:

— Комбайннар ургулчу туруп алыр-дыр, дужуруп, таптай бастырып турар бо тракторнуң лугую уштунадаа бээр, чамдыкта машиналар улайулай кээп өгелээрге, четтикпейн-даа баар-дыр. Мээң машинамга дөрт тонна чартык ногаан масса кирер. Ынчаарга хүнде он беш рейстен эрттирбес-тир мен азы 67,5 тонна ногаан массаны сөөртүр мен. Бир эвес комбайннар үрелбейн, дужурерин саадатпас болза, хүнде 25 хире рейсти, азы 112,5 тоннаны сөөртүп шыдаптар мен...

Моон алгаш көөрге, шынап-ла ынчаарда ажылдап турар чолаачылар хүнде сөөртсе чогуур чугунун 50 хуузун-на сөөртүп турар-дыр. Моон кол чылдагааны — силос комбайннарын багай септээнинде, ол ышкаш силос таптай бастырар черде чүгле чаңгыс тракторну быжыглаанында. Ужурунда маңаа чаңгыс эвес, 2 трактор турар болза, ажыл ам шуудаар апаар.

Комбайннарның будурукчулуу кандыгыл? Бо черле дүвүренчиг. Чижээ, бир комбайнның хүн үлүү — 4,5 гектарның кукурузазын ажаары. Ынчаарга мында ажылдап турар 5 комбайн алды хонукта чүгле 80 гектарның кукурузазын ажааган. А беш комбайн бо үе дургузунда долу будурукчулуг ажылдаан болза, 135 гектарны ажаар ужурлуг. Ынчаарга 55 гектар шөл комбайнларның үрелиишкиннериниң, туратаашкынларының хараазы-биле чедир кестинмээни моон иле-дир.

Ам агаар-бойдустуң байдалы хүн келген тудум-на сооп кел чоруур. Бир эвес мындыг оожум темп-биле силостаашкын чорудар болза, кажан бир доңат болурга ында кессе чогуур (ам-даа 300 гектар), кукурузаның чамдызы өлү берип-даа болур. Ынчангаш совхоз баштаар чери ында ажылдап турар комбайннарның будурукчулуун бедиринин, силос салып турар черге тыртар күштү немей бээриниң хемчээн дораан алыр ужурлуг.

Б. КАРАШПАЙ.

Фотозу **А. КУМАЯКТЫЫ.**

Ферманың чедиишкини

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунуң төп сүт-бараан фермазы (эргелекчизи Д. Танбаев) юбилейге хөй сүттү бүдүрүп, күш-ажылчы чедиишкиниг ужуражыр дээш фермалар аразының социалистиг чарыжынга киришкен.

Ферманың саар инектери 170 баш, ону 13 саанчылар хуваашкан саап турар. Коллектив июльда 40800 литр сүт саар турган, ону херек кырында 41720 литрге ажырып, чедиишкиниг ажылдааннар. Сагган сүттен күрүнеге эрткен айда 32000 литр сүт дужаар турган ыракта ажыр дужаагаан.

Саанчылардан албек сүттү саап, саанчылар аразынга чарыштын эки түңнелин чедип алгылааннар болза: Д. Чеботаева, Н. Ленкова, 65 харлыг хоочун саанчы Е. Чеботаева, Каракыс олар шуглүп үнгеннер.

Төп сүт-бараан фермазының найыралдыг коллективи августа оон-даа хөй сүттү алыр деп сорулганы салган күжениишкиниг ажылдап турар

О. СИИРИН-ООЛ.

Башкыларның август чөвүлел хуралдарынга

ПИОНЕРИЯ БОЛГАШ КОМСОМОЛ

Башкылар коллективтериниң мурнунда турар чүгүлә сорулгаларны шиитпирлээринге школаларның пионер, комсомол организациялары улуг рольду ойнап турарын билир бис. Кызылдың школаларында 1000 ажыг комсомол, 4500 пионер бар. Төрээн чүртүнгә ханы бердинген болгаш интернационалчы чорукка уругларны кижизидерин школа коллективтери пионер, комсомол организациялары дамчыштыр чорудуп турар.

Улуг Октябрьның 50 чыл болур юбилейинге алдар кылдыр чоруткан көрүлделер, конкурстар, олимпиадалар, маргылдаалар башкылар коллективтериниң уруглар-биле ажылында чаа, солун үүлдер бар апарганын көргүскен.

Кызылдың № 3, 7, 9, 10 школаларында «Эртемниң болгаш техниканың хүннерин, неделяларын» эрттирери чаңчыл болган. Математика, физика, техника билириниң талазы-биле маргылдаалар, солун кижилер-биле ужуражылгалар, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери-биле таныжары эртип турар. «Прометей», «Родина», «Бистиң ленинчи комсомол» деп политклубтар, «50 чылдың оруу-биле» деп политинформациялар, лекция, беседа эрттирер бөлүктер, агитбригадалар элээн хөй школаларда ажылдап турар болгаш аныяк өскеннің политиктиг чырыдыышкынының хевирлери апарган.

В. И. Ленинниң ажыл-амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазының чижээнге школачыларны кижизидер ажыл бисте чоруп турар. Барык шупту школаларда ленинчи өрээлдер, булуңнар бар. Музейлерде чыгган материалдарны тайылбырлаар экскурсоводтар, лекторлар школаларда бар. В. И. Ленинниң музейлери-биле харылзажып, байырлыг шүгүм чыскаалдарын, сборларны эрттирип турар. № 7 школаның башкылар болгаш өреникчилер коллективтери ленинчи ёзу-биле чүртүүр, өөренир, ажылдаарынга уругларны кижизидип турар. Кичээлдерге болгаш класстан дашкаар ажылдарга Ильич дугайында чаа-чаа билиглерни уруглар чедип ап турар. Школаның бүгү класстарынга ленинчи номчулгаларны эрттирип келген. «Школаның алдары дээш» деп байырлалды В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнде эрттирери чаңчыл болу берген. Өөредилгээ, хөй-ниитиниң ажылынга, болгумнерге, бот-тывынгыр уран чүүлге чедип алган чедиишкиннерни комсомолчулар, пионерлер, октябряттар ол хүн рапорттаарлар. Пионерге база комсомолга хүлээп алыышкыннар ол хүн эртип турар.

Хоорайның № 1, 2, 6, 7, 9 школаларында төрээн черин өөренир ажыл эки. Чыгдынган материалдарны кичээлдерге ажыглап турар. № 1 школаның пионерлери 1938 чылдан бээр школаны доосканнарның төөгүзүн бижээннер. Оларның кыйгырыы—«Кым-даа, үү-даа уттундурбаан». Аас-кежиктиг чуртталга дээш дайын шөлүнге амы-тынындан чарылганнары кажан-даа утпас болгаш школаның эки чаңчылдарын кезээде сактып чоруурун школа доозукчулары доозарының кежээзинге даңгыраглап турарлар.

«Кызыл гвоздика» деп клуб № 9 школада тургустунган. В. И. Ленинниң, оон чоок эштериниң база хамааты дайынның маадырлары — Крюков болгаш Беспаловтуң дугайын ацаа өөренир. Хамааты дайынның маадыры Беспаловтуң «Өөк» суур чанында хөөрүн школаның пионерлери шефке алгаш, ацаа кызыл гвоздиканы тарып олуткан. № 4 школаның өөреникчилери тоолчургуу маадыр Чапаевтиң оглу-биле база Совет Эвилелинин маршалы Будённый-биле харылзааны түткан.

Совет Эвилелиниң Маадыры Александр Семирацкийниң адын Кожзаводская кулумчузунга тыпсырын № 6 школаның пионерлери дилээрге, ук дилегни хандырган. Маадырның дугайында байлак материал школада чыгдынган. Интернационалчы найыралдың клуву № 2 школада эки ажылдап келген. Хамааты дайынның үезинде Тывага партизан шимчээшкининиң төөгүзүн № 2, 3, 4, 6, 9, 11 школалар чыып турар.

Кызылдың № 14 школазының башкылар коллективи база багай эвес ажылдаан. Бергелер турза-даа, өөредилге чылының төнчүзүнде оларның ажылының түннели көскү апарган: школаны каастап дерээн, эт-херектелди ажаап кадагалаан болгаш школа девискээрин чаагайыктыкан.

Пионер дружиналарының үш чыл дургузунда чоруп келген ленинчи көрүлдезиниң түннелинде школаларда пионер ажылы элээн экижээн. Уругларның сонуургалы, идепкейи, чогаалыкчы чоруу бедээн. Бо талазы-биле Кызылдың пионерлер бажыны (директору эш Абросимова, методист Шульгина) эвээш эвес ажылдаанын демдеглээр ужурлуг.

Л. КОПТЕВА,
Кызыл хоорононуң инспектору.

Өөредилге чылынга белен

Чаа өөредилге чылынга найысылалдың школаларының белеткели бо чылын онзагай байдалга, ылангыл бүгү совет улус Улуг Октябрьның бежен чыл юбилейинге алдар болдурган социалистиг чарыштыг калбарткан үеде эртип турар. Бүгү школалар башкы кадрлар-биле четчелеттинген.

Баштайгы түннелдер-биле алырга № 7 школа (директору эш Новикова), № 10 школа (директору эш Штеловская), № 9 школа (директору эш Голубцова), № 5 школа (директору эш Толстикова), Кара-Хаак школазы (директору эш Маадыр) болгаш оон-даа өске өөредилге черлери школачыларны хүлээп алырынга белен.

Хоорайның албан организация, бүдүрүлге черлериндеи чамдык коллективтер боттарының шефтеп турар школаларынга кичээнгейни салып келген. Ындыг коллективтерге республика типографиязы (директору эш Чемков), Коммунал ажыл-агый министерствозунуң автоажыл-агый чери (начальниги эш Баранов) хамааржыр.

Организастыг чоруткан

Таңды районнуң «Межегей» совхозунуң салбырларында школаларның коллективтери чаа өөредилге чылынга белеткел ажылын организастыг чоруткан. Совхозтуң төвүнде, Доора-Хадың болгаш Кара-Булуң салбырларда школаларның үүрмек септелгелерин кылгаш, шалаларын, соңга, хаалгаларын будаан, чамдык печкаларны чаартын кылган.

Школаларның парталарын, стол, сандайларын септеп кылгаш, будаан, класстарны өөредилге эгелээринге белеткен каан. Үүрмек септелгелерни школаларның коллективтери боттары, кол ажылдарны совхозтуң ажылчыннары кылган.

Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел организациялары чаа өөредилге чылынга школаларны белеткээринче кичээнгейни салгаш, материалдарны, ажылчыннарны үзүктелиишкин чокка берип келген. Оттулар ыяшты совхоз белеткээш, школаларның чанында дүжүрүп берген.

Т. Тажи-Самбу.

* * *

Улуг-Хем районнуң Баян-Кол школазының септелгези хөй турган, школаның коллективи колхозчулар-биле демнежип алгаш, 1967—1968 өөредилге чылынга белеткелди чогуур үезинде дооскан. Школада, интерматта болгаш столоваяда чээрби печканы чаартын салган, «Х Улуг хурал» колхоз школага 300 кубометр оттулар ыяшты белеткеп берген.

Күрүне хандырылгазынга өөренир уругларга хереглээр өөредилге херектелдери болгаш идик-хеп белеткеттинген, кирип өөренир уругларның ада-иелери өөредилге херектелдерин болгаш номнарын садып четчелеп алган.

Баян-Кол школазынга келир өөредилге чылында келир бирги классчыларны башкы Сендан-Доржу даңзылап алган, 33 бирги классчылар-биле ажылды чоруда берген.

К. Ойдуп-оол.

Иелерге таарымчалыг

Таңды районда «Коммунизминиң херели» колхозта уругларның ясли-сады ажыглалга киргенден бээр үш чыл ашкан. Ол чорук колхоз бүдүрүлгезинге ада-иелериң киржиринге таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Ылангыя ясли-сад часкы, күскү кампанияларда ие хереженнериниң ажылдаарынга таарымчалыг болуп келген. Ол ышкаш хөй кыргыдазынга хөй кезии хереженнерни колхозчулар колдап ажылдаар үеде ясли-садка уругларның хүнде саны 30—35 чедип турган деп ясли-сад эргелекчизи М. Сергеева чугаалаан, школачылар чайгы дыштанылгада дуңмаларын ап, ада-иезиниң ажылдаарынга дузалажып турарлар деп, немеп кагды.

Уруглар хүнде дөрт катап чемненип турар болгаш чемниң шынары эки. Аъш-чемни колхоз эки хандырып турар. Кедээ садыгда уругларга хереглээр чемни колхоз складынга фактуралаптарга, оон ап турар.

Ясли-садтың девискээри арыг-силиг, долгандыр херимнээн, уруглар ойнаар шөлдүг, ногаанчыдылгалыг, уругларның ойнаарактары янзы-бүрү. Садтың ажылдакчыларындан эргелекчи Мария Андреевна Сергеева ясли-сад ажыглалга киргенден бээр ажылдап, төлептиг ажылы-биле колхозчу иелериң хүндүткелин чаалап алган. Ол ышкаш кижизидикчи Г. Исакова ийи чыл ажыр ажылдап, уругларны культурлуг чараш аажы-чаңга кижизидип турар.

Ясли-садтың коллективи амгы мал чемниң белеткелинге болгаш күскү дүжүт ажаап алыышкынынга колхозчу иелериң идепкейлиг киржиринге бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулгалыг ажылдап турарлар.

С. ТАМЧАЙ.

ДАШТЫКЫДА

Моол найысылалга митинг

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Совет космонавт П. И. Беляев МАРП ТК-ның болгаш МАР-ның чазааның чалаанын Сэсугаар моол найысылалда аалчы болуп чоруп турар.

Ужудукчу-космонавт Совет Эвилелиниң Маадыры П. И. Беляевтиң моол найысылалда чоруп турары-биле холбаштыр, Улан-Баторнуң хөй-ниитизиниң митингизи моол парламентиниң хуралдаар залында болган дээрзин МОНЦАМЭ агентилел дыңнап турар. Ажылчын аңгының болгаш интеллигенцияның төлээлекчилери Улуг Октябрьның Төрээн чуртунуң алдары дээш, келир үеде бүгү кижи төрелгетенниң депшилгези болгаш аас-кежии дээш космоска улам чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алырын эрес-маадыр космонавка болгаш бүгү совет космонавтарга күзеп, оларга изиг байырны чедирип турганнар. Митингиге П. И. Беляев чүве чугаалааш, чер болганга моол улустуң чылыг болгаш өөрүшкү-биле хүлээп ап турганын, моол болгаш совет улустарының аразында бузулбас акы-дуңма найыралдың чайнинандыр илереп турганын демдеглээн.

Совет космонавт—МАР-ның маадыры

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). МАР-ның Улустуң улуг хуралының Президиумунуң чарлыын өзугаар совет ужудукчу-космонавт П. И. Беляевке Моол Арат Республиканың маадыры деп дээди атты тывыскан. МАР-ның Улустуң улуг хуралының Президиумунуң даргазы Ж. Самбу П. И. Беляевке маадырның алдын сылдызын болгаш Сухэ-Батор орденин тывыскан.

П. И. Беляев дээди шаңнал дээш Моолдуң чазаанга болгаш чонунга изиг өөрүп четтириишкинни илергейлээн.

Куангнгай можуда тулчуушкуннар

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамның Хосталга армиязының кезектери август 3-тен 6-га чедир Куангнгай можуга америк болгаш чалча шериглерге согутларны удаа-дараа таварыштырган.

Бо хемчеглериң түннелинде, баштайгы медээлер-биле алырга, патриоттар дайзының 300 ажыг солдаттарын сандан үндүрген, кыважар үүл болгаш оок-чемзек шыгжаан складтарны буза тевискен, хөй санныг шериг херекселин хунаап алган.

Японияның Социалистиг партиязының съездизи

ТОКИО. СЭТА-ның корреспондентизи Ю. Вдовиниң дамчыдып турары болза:

Японияның Социалистиг партиязының ээлчег чок съездизи Токиода ажыттынган. Партияның даргазы Сасакиниң болгаш чиңгине секретары Наританың албандан дүшкенибиле холбаштыр партияның чаа удуртулгазын соңгууру-биле съездини чыылдырган. Төп күүсекчи комитеттиң бүгү кежигүннери албандан дүшкенин медеглээн. Съездиниң киржикчилери партияны быжыглаарының аргаларын чугаалажып көөр.

Бодап турары-биле алырга, партияның иштинде чөрүддээлер съездиге ажыы-биле шлереттинмес. Партияда ийи кол бөлүглелдиг аразында чидиг демиселди янзы-бүрү фракцияларның төлээлекчилериниң съезд мурнунда чөвүлел хуралдарынга чугаалажып турган. Партияның даргазынга Сэйити Кацаматаны, дарганың оралакчыларынга Сабуро Ода, Мицу Коно оларны, чиңгине секретарынга Коити Ямамотону соңгуур дугайында дугуржуушкун чедип алдынган.

Деткивейн турар

ПАРИЖ. (СЭТА). Европа чөвүлелиниң консультативтиг ассамблеязының—барыын-европа чурттарының күрүнелер аразының политиктиг организациязының даргазы англи Джеффри де Фрейтас бо чылдың апрельде ассамблеяның шиитпирин өзугаар Грецияга кылыр дээн бодунуң аян-чоруун күш чок болдурганын чарлаан.

Европа чөвүлелиниң төлээлекчизиниң медеглээни-биле алырга, Джеффри де Фрейтастың Грецияга албан өзузунуң эвес, амы-хуузунда аян-чоруу безин «амгы грек чазактың кажарлаашкынын» европа чөвүлелинден деткээни болур ийик.

Греция европа чөвүлелиниң киржикчизи чурттарның составында бактаап турар.

Ажыл чок арткан

БОННН. (СЭТА). ГФР-ниң металлургия үлетпүрүнде ажылчыннарны ажылдан массалыы-биле үндүрүп турар. Металлистериниң профэвилелиниң дыңнатканы-биле алырга, 1966 чылдың июньдан 1967 чылдың июньга чедир үлетпүрүүн ол адырының 30.625 ажылчыннары, а ол ышкаш 3.500 ажыг инженерлер болгаш албан-хаакчылар ажыл чок арткан.

ГФР-ниң металлургия үлетпүрүнден ажылчыннарны массалыы-биле үндүрери моон соңгаар-даа үргүлчүлээр деп чүвени металлистериниң профэвилели демдеглээн.

ЮСФР. Белградта чаа телестудия ажылдап эгелээн. Ону амгы үениң ең болбаазыраңгай дерии-биле чепсеглээн.
ЧУРУКТА: Белградта телестудия бажыңы.
ТАНЮГ — СЭТА-ның фотозу.

Джонсоннуң парлалга конференциязы

ВАШИНГТОН. (СЭТА) Ак бажыңга болган парлалга конференциязынга президент Джонсоннуң медеглээни: АКШ-тың Вьетнамда политиказы мурнуку хевээр артар. Ол политика ВДР-ниң девискээрин бомбалаарынга база хамааржыр.

АКШ Вьетнамда дайынга «мунгаш байдалга» таварышкан дугайында америк шериг тайылбырлакчыларының медеглелдерин президент «Пропаганда-дыр» деп айыткан. Президент Джонсон үскүлежиишкиниң тайбың таарыштыр шиитпирлээринге «беленинин» дугайында бодунуң мурнундагы медеглелдерин катаптан, Мурнуу Вьетнамның Хосталга армиязынга удур демиселге сайгон өзу-чурумнуң мурнунга бодунуң хүлээлгелерин Вашингтоннуң «шудургу» күүседирингге «шиитпирлиниң» дугайын база катап чулчураан.

Бир-тээ конгресс дайынны чарлаваан болгаш бүрүн эргелерни президентиге тывыспаан үүве болганда, Вьетнамда дайын чорудулгаларын чорудар өргеин херек кырында чок болуп турар деп корреспондентилерниң бирээзи президентиге сагындырарга, бодунуң харыызынга Джонсон АКШ-тың Вьетнамда дайын чорудулгаларын шынаыктырын, 1964 чылда сенаттың «тонкин резолюциязы» бар дээр үүвеге чылдактап турган. Ол резолюцияга үндезилээш президент Джонсон бодунуң эрге-чагыргазын ажыглап алгаш, Вьетнамда дайын чорудулгаларын амгы хемчээлдерге чедир калбарткан.

Автомобильден кичээниңер

1895 чылдың чайында Виндзор дээр англи хоорайчыгаштың чону кудумчуларга аная эвес экипажтын даан-шимээн-биле шимчеп чораанын кайган көрген. Ол болза Англияга баштайгы автомобиль болган. Чүгле 3,5 аът күштүг ол бичии француз «Панзраны» Иллинг Эллис дээр кижи чолаачылап чораан чүвец иргин. Бо болза эрге-чагыргаларга чөңгээдээрин шиитпирлээш, бодунуң бичии машинаазы-биле шакта 15 километр дүргеп чоруткан өзулуг-ла дидим кижи болган.

Баштайгы автомашиналарның тыптын келгени орукка озал-ондактыг таварылгаларның болурунга чедирген. Ол таварылгалар ындыг-ла улуг айыылдыг эвес турзажок, парламент тускай хоолдуну хүлээп алган болгаш шимчеп чоруур механиктиг экипажтарның мурнунга кызыл тукчугаштыг тутган кижиниң чоруурун негээн. Шимчеп чоруур экипажтарның дүргедедиишкинин кызыгаарлаан. Чижээ, кедээ черлерге машиналарның дүргедедиишкини шакта 6 километр, хоорайларга болгаш кедээ суурларга 3 километрден ашпас ужурлуг турган.

Ындыг болза-даа 10 чыл четпээнде автомобиль транспортунуң талалакчыларының ыйыышкыны-биле чазак машина мурнунга кызыл тукчугаш туткан кижиниң чоруурун күш чок болдурган болгаш бүгү оруктарга шимчээшкининиң дүргедедиишкинин шакта 22 километр чедир новудедир ужурга таварышкан.

Автомобиль шимчээшкининиң өскени-биле холбаштыр шаандагы бичии автоколяскалар хоорайларга коргунчуг айыыл кылдыр хуула берген. Чүгле чаңгыс 1966 чылдың дургузунда безин автомобиль халавының түннелинде 8 муң хире кижи өлген, а 380 ажыг кижи аары-биле кемдеп, бертинген. Шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң дугайында Ак дептериниң сан-медээлери-биле алырга, 1945 чылдан бо үеге чедир Англияның оруктарында 124 муң ажыг кижи өлген, а 1,5 миллион хире кижи балыгланган. Чыл бүрүде автомобиль халавындан өлүр болгаш аары-биле балыгланыр чоруктуң материал талазы-биле когаралы 250 миллион фунт стерлинг болуп турар.

Озал-ондактыг таварылгаларның санының новудээнинге дүвүрээн эгелээн хүнүнден эвес, а харын-даа 4—5 класстарга-ла дилеп чоруур.

Школа программазын хажыдар, өөредилге четкизи-биле көрүлгеен шактарны чамдык башкыларның талазындан кара-туразы-биле кызырар таварылгалар барын Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторлары каш удаа айтып келген. Чижээлээргe, Ак-Довурак ортумак школазының директору болгаш физика башкызы турган А. М. Сыч 9 класска өөренээ чогуур «Ыргак шугумнуг шимчээшкин. Долгандыыглап шимчээшкин» деп 10-гу класска өөренир ужурлуг «Черниң болгаш Хүннүң кылымал спутниктери, планеталар аразының космиктиг станциялары, космосту чагырып алыр талазы-биле совет эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери болгаш сорулгалары» деп чугула болгаш улуг темаларны шуут тайылбырлавайн барганын кижи кайгаар. Ол-ла башкы 9—10 класстарга туустуста чорутса чогуур 175 шактан 9-ку класска чүгле 87, 10-гу класска чүгле 91-ле кичээл-биле кызыгаарланганы апрельде хыналдадан илерээн. Мындыг таварылгалар Бай-Тайга, Тес-Хем районнарның чамдык школаларында база турган, Бай-Тал школазында ийи чыл дургузунда физика башкызынга чеди кижи солушкан. Чамдык башкыларының ажылынга харыысалга чогундан дыка хөй болдар, кыстар күзээни дээди өөредилге черлеринче экзамен дужаап кире албазы хомуданчыг.

Чамдык сес чыл школаларында лабораторлуг ажылдар, экскурсиялар чоруттунмайн турар. Башкыларның хөй нуруузу өөредилге ному-биле кызыгаарланып турар. Ындыг чорук Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Эрзин школаларында бар. Физиканың методиктиг каттыжыышкыннарын дүржулгалыг башкыларга удуртуп, районнуң бүгү физика башкыларын кайы-бир школаның базазынга чыып, дүржулга солчурун ажыглаар херек.

Мында кирген саналдарны, күзеллерни, четпестерни тус-тус районнарның башкылары август чөвүлел хуралдарынга чугаалажып көргеш, чаа өөредилге чылында физика башкылаашкынынче шыңгыы кичээнгейни салыры чугула апарган. Физика, химия башкылаашкынын экижиринче угланган хемчеглерни ап чоруткаш, оон түннелдерин районнар айы-биле, шыдаттынар болза, республикага ниитизи-биле-даа эртем-практиктиг конференцияга чугаалажыры негеттинип келген. Физика башкылары боттарының саналдарын солуннарже, институттуң физика кафедразынче-даа чорудары күзенчиг.

К. САЛЧАК,
башкы институдунуң физика кафедразының башкызы.

ФИЗИКА БАШКЫЛААШКЫНЫ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының программазында физиканы математика, химия болгаш биология-биле бир чергеде көрүп, бойдус эртеминиң кол адырларының бирээзи деп санап, ол эртемнерниң сайыралы амгы үеде эртем-техниканың көдүрлүүшкүнүнге болгаш ажыглалынга улуг ужур-дузалыг дээрзин айыткан. Өзүп олурар салгалды физика эртеминиң үндезиннери-биле чепсеглеп, оларга политехниктиг арга-мергежилдерни шингээттирери болгаш оларның материалисчи өртемчей көрүүшкүнүн шын кижизидери совет школаның улуг сорулгаларының бирээзи. Бистиң республиканың чамдык школаларында бо талазы-биле элээн ажылдар чоруттунуп турар.

Республиканың барык бүгү ортумак школаларында (Кызылда № 1, 3, 11, Шагаан-Арыгла № 1, 2, Чадаанның № 1, 2, Самагалдайның, Сарыг-Септин болгаш Тоора-Хемниң) эки дериттинген, өөреникчилерге лаборатория ажылдарын кылдыртып, чедимчелиг дүржулга-экспериментилерин көргүзүп болур физика кабинеттери бар болгаш кино аппараттарын, фильмоскоптарны калбаа-биле ажыглап турар апарган. Чылдын-на тыва ортумак школаларның доозукчуларындан 50 хире кижи чурттун янзы-бүрү техниктиг дээди өөредилге черлеринге, а 20—30 кижи Кызылдың башкы институдунун физика болгаш математика, биология болгаш химия факультеттеринче экзаменнерни чедиишкиниг дужаап кирип турарлар. Ылангыя бо чылын Кызылдың № 2 школазының доозукчулары Д. Чоксум, А. Оюн Москваның, А. Саян—Новосибирск университеттериниң физика болгаш математика факультеттеринге, М. Томуу—Красноярскиниң политехниктиг институдунче, Т. Сириин-оол—Новосибирскиниң электротехниктиг институдунче киреринин экзаменнерин 4—5 демдектерге дужааганы багай эвес көргүзүг болур-дур.

Район школаларының өөреникчилери физика олимпиадаларынга киржип, Кызылга болгаш өске-даа хоорайларга тиилекчилериң санынга киржип турар апарган. 1967—68 өөредилге чылында республиканың школаларынга физика башкыларының ат-даңзызы-биле таныжып көөрүвүске, районнарның планнап турар 163 физика башкыларындан 104 кижи тускай дээди эртемниг, 50 кижи доспаан тускай дээди эртемниг боп турар. Өскээр чугаалаарга, школаларның физика башкылары теоретиктиг билиглер-биле чепсегленген-дир. Сес чыл болгаш ортумак школаларга физиканы амгы үениң эртем, техниказының депшилгезинге дүүштүр, школа программаларының негелделерин ёзугаар белик шынарлыг өөредип шыдаарлар деп чүвени херечилеп турар. Ындыг турбуже тыва школа доозукчуларының физика талазыбиле билии дыка куду деңнелде турарын өөредилге черлеринге киреринин экзаменнери көргүзүп турар. Энир чылгы экзаменнер дугайын база-ла «Шынга» чырыткан бис.

Чүгле бо чылын физикага киреринин экзаменнерин дужаган 346 доозукчунуң иштинден чүгле 88 кижи 4—5 демдектиг, 126 доозукчу багай демдекти алган. Азы ортумак школа доосканнарның физикага билии чүгле 53 хуу болган-дыр, доозукчуларның аттестаттарын барымдаалаар болза, бо сан 100 хуу болгай.

Самагалдай школазындан экзамен дужааган 12 кижиниң (6 кижи бо чылын, 4 доозукчу 1966 чылда доосканы) чүгле 2-зи, Суг-Аксының 13 кижиниң чүгле чаңгызы, Тээли ортумак школазындан 18 доозукчунун 4-түү, Чыраа-Бажы школазының 11 доозукчуларындан чүгле 3 кижи физикага киреринин экзаменин дужаап шыдаан. Ук школаларда түс-туста физика башкылары эштер Суздальцев, Ооржак, Анай-оол (Тээлиде ам К. Даржаа ажылдап турар), Куулар олар өөреникчилерге физика талазыбиле быжыг билиглерни берип шыдаавайн турар-дыр. Өске-даа чамдык школаларда байдал оон дээредевес.

Экзаменнерге колдуунда программада кирген айтырыгларны салып турза-даа, физиканың кол-кол хоойлуларын, фотоэффект дугайын чурук тырттырарының принциптери-биле салчаар, деп хемчээлдиг дөрт шугумнуг шимчээшкинин деп хемчээлдиг дүргедеткен азы өөжумнаткан шимчээшкинден ылгай албас, физиктиг приборларны ажыглап билбес болгулаар. Электроскоп-биле электри тогун хемчээрин-даа чугаалаар, вольтметрни илчирбеге дараалаштыр кожарын-даа чугаалаар. Физиканың чедиишкиннерин болгаш оон техника-биле кандыг харылзаалының айтырарга шыырак-ла дээн доозукчулар чүгле школа номунда чижектер-биле кызыгаарлаттынып турар. Шылгалдага кирген бодалгаларны доозукчуларның чүгле 30 хуузу бодап шыдаан.

Ол ышкаш Бай-Тал, Аксы-Барлык, Берт-Даг, Эрзин, Тоора-Хем ышкаш ортумак школаларның өөреникчилери физикага бир-даа тодаргай билир айтырыглары чок бооп турары черле дүвүренчиг. Ук школаларда физика башкылаашкыны кандыг деңнелде чоруп турарыл деп айтырыг тургустунуп келир-дир.

Республиканың школаларында өөреникчилериң физика талазы-биле билииниң куду деңнелдииниң чылдагаанларын тодарадыр, оларны чайладырының арга-сүмезин тывар ёй келген. Мурнуку чылдарда ышкаш, физиканы тускай эртем чок башкылар башкылаар, «олардан чүү негээр боор» дээш карак ажыт-ла, физика башкылаашкынын тооп көрбес үе ам эрткен.

Бирги ээлчегде школа удуртукчулары башкылардан негелдеми шыңгыырадыр ужурлуг. Физика башкыларының хөй кезии — Кызылдың башкы институдун доосканы аныяктар. Ынчангаш оларга хүн бүрүнүн практиктиг арга-сүмези негеттинер. Республиканың Чырыдыышкын министерствозу, башкылар билии бедидер институт дээштиг хемчеглерни ап чоруулары негеттинип келген. Башкы институдунуң физика кафедразының башкылары ындыг ажылга шыдаар шаа-биле киржир.

Амгы үеде тыва сес чыл школаларында физиканы орус, тыва ийи дылда башкылап турар. Бо чорук бир талазында эки, чүгле дээрге өөреникчилерни орус дылга чугаалаалып өөредиринге-даа, физиканы үстүү класстарга башкылаарынга-даа эптиг. Ийи талазында бо айтырыгны хандыр өөренири чүгүла, чүгле дээрге бистиң чамдык ырак районнарывыста школачылар, оон туржук чамдык студентилер, боттарының харыыларын орус дылга чугаалаарынга дыка бергедеп тургулаар. Физиканы 7-ги класстан эгелеп бүгү школаларга орус дыл кырынга башкылазы албан бе? Бир эвес албан эвес болза, кайы районнарга, кайы школаларга ону чорударыл, ону ылап тодарадыр. Ол ышкаш 6-гы класска өөреникчилер болгаш тыва башкыларга өөредилге номундан ангыда өске кандыг-даа удуртулга, башкарылга болур номнар чок бооп турар. Харын-даа 6 класска хереглээр бодалгалар болгаш мергежилгелериниң номнары безин тыва дылда чок.

Тыва дылга физиканың доктаамал чаңгыс аай терминнери чогундан чамдык тыва сес чыл школаларында башкылар боттарынга таарышкан терминнер ажыглап турар таварылгалар база бар. Ол ышкаш угаангыр, тывызык болгаш сонуургак өөреникчилер янзы-бүрү физиктиг болуушкуннарының дугайын, физиканың чаачаа ажыдыышкыннарының ажыглалының дугайынга айтырыгларга шын харыыны чүгле физиканы өөренип эгелээн хүнүнден эвес, а харын-даа 4—5 класстарга-ла дилеп чоруур.

Школа программазын хажыдар, өөредилге четкизи-биле көрүлгеен шактарны чамдык башкыларның талазындан кара-туразы-биле кызырар таварылгалар барын Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторлары каш удаа айтып келген. Чижээлээргe, Ак-Довурак ортумак школазының директору болгаш физика башкызы турган А. М. Сыч 9 класска өөренээ чогуур «Ыргак шугумнуг шимчээшкин. Долгандыыглап шимчээшкин» деп 10-гу класска өөренир ужурлуг «Черниң болгаш Хүннүң кылымал спутниктери, планеталар аразының космиктиг станциялары, космосту чагырып алыр талазы-биле совет эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери болгаш сорулгалары» деп чугула болгаш улуг темаларны шуут тайылбырлавайн барганын кижи кайгаар. Ол-ла башкы 9—10 класстарга туустуста чорутса чогуур 175 шактан 9-ку класска чүгле 87, 10-гу класска чүгле 91-ле кичээл-биле кызыгаарланганы апрельде хыналдадан илерээн. Мындыг таварылгалар Бай-Тайга, Тес-Хем районнарның чамдык школаларында база турган, Бай-Тал школазында ийи чыл дургузунда физика башкызынга чеди кижи солушкан. Чамдык башкыларының ажылынга харыысалга чогундан дыка хөй болдар, кыстар күзээни дээди өөредилге черлеринче экзамен дужаап кире албазы хомуданчыг.

1967 ч. Август 22.
ШЫН
3-КУ АРЫН

СОВЕТТЕР ЧУРТУНУҢ ТЕЛЕВИДЕНИЕЗИ

«Культураның үнелиг байлактарын ажылчы чоннарга нептередириниң болгаш информацияның масселыг чепсек-херекселдери, коммунистиг кижилдилгениң идепкейлиг фактору парлалга, радио, кино, телевидение чуртта делгеренгей хөгжөөн».

(СӨКП ТК-НЫҢ «ОКТЯБРЬНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ УЛУГ РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ 50 ЧЫЛЫ» ДЕП ТЕЗИСТЕРИНДЕН).

Совет күрүне бодунуң догуннаан баштайгы чылдарындан эгелээш-ле радио дамчыдылгазын хөгжүдеринче эң сагыш човангыр кичээнгей салып келген. Владимир Ильич Ленинниң адаанын ёзугаар «Саазын чок болгаш ырак-узак дивес солун» дээр радио информация улусту кижилдериниң масселыг, шалыпкын ажылдаар чепсээ болу берген.

Өрген-даа турбаан черге радио дамчыдылгазының четкизи Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда тургустунуп келген. Делегейниң он ийи киловатт күчүлүг эң баштайгы, Коминтерн аттыг станциязы 1922 чылда Москвага телевилеттинген. Ам төп дамчыдылгалар хонукта-ла 138 шак дургузунда үргүлчүлеп, а чуртун бүгү станциялары хонукта 1200 шак ажылдап турар.

Совет эртем, техниканың ажылдакчылары чөөрби чылларның ортан үезинде информация дамчыдарының чаа шынарлыг системазы — телевидениени чогаадып тургузар ажылды кылып эгелей берген. ССРЭ-ге биче хемчөлдиг телевидение дамчыдылгаларын 1931 чылда профессор Павел Шмаковтуң удуртканы Бүгү-эвилелдиң электротехника институдунуң лабораториязы чорудуп эгелээн.

Ынчан Европаның хөй-хөй чуртларына безин ындыг ажылдарны чорудуп эгелээлек турган. Нипков дискилери дээр, неон лампалары-биле ажылдаар механика телевидениезин 1938 чылга чедир ССРЭ-ге ажылдан келген. Оон соонда 343 одуругларлыг чурумал көргүзер, ВЦПС аттыг радиостанцияны дамчыштыр электроника телевидениези ажылдап эгелээн.

Совет телевидениени калбаа-биле хөгжүдеринге шаптык таварыштырган чүве гитлержи Германияның өскүткен дайыны болган. Ол ажылдарны 1945 чылда-ла катап чорудуп эгелээн. 625 одуруглуг делгем чурумал көргүзериниң доктаамал хемчээли хүлээп алдынган, ол хемчээл амдаа ажыглаттынмышаан.

Телевидение сөөлгү 15 чылдарның дургузунда ССРЭ-ниң улустарының амыдыралынга калбаа-биле ажыглаттынып келген. ССРЭ-ге радиоэлектроника үлетпүрү чогум-на ол чылларда оккур темпилерлиг хөгжүп турган. Совет инженерлер бежен чылларның эгезинден бээр он-он ийиз телевизор төлевиледдерин чогааткылаан. Чуртка оларның ниити саны 1955 чылда 319 мун турганындан 1967 чылда 24 миллион 135 мун чедир көвүдээн. Ам чуртта 752 телевизия станциялары ажылдап турар. Олар бүгү эвилелдешкен республикаларда бар.

Төп телевидениениң программаларын кабельдиг болгаш радиорелейлиг шугумнар 133 совет хоорайларда дамчыдып турар. А ССРЭ 1961 чылдан бээр «Интервидение» четкини дамчыштыр телевизия программаларын социалистиг чуттар-биле болгаш «Евровидение» четкини дамчыштыр—капиталистиг чуттар-биле солчуп келген.

Телевизор садып алган совет хамааты ону ажыглаарынга оон ынай кандыг-даа төлевир бербес, ону ажыглап турган үезинде оон кандыг-даа үндүрүг тырттырбас.

1967 чылды сөөлүүредир Бүгү-эвилелдиң Москвада чаа телевидение төвүнден өөнүг дамчыдылгалар кылып эгелээри планнаттынып турар. Ол телевидение төвүн Останкинода тудуп турар болгаш удавас ажыглалга киирер. Ук төптүн антенналарын делегейде эң бедик 533 метр суурга бажынга шаер. Дамчыдылгаларны совет болгаш француз инженерлерниң кады чогааткан «СЕКАМ-III» системазы-биле чорудар. Совет Эвилелиниң үлетпүрү шавыштыр 40 болгаш 59 сантиметр экранныг база 59 сантиметр экранныг «Рубин-401» —ийи янзы хевирлиг, өөнүг дамчыдылга көргүзер телевизорларны ажыглалга киирер кыдыр белеткээн.

Телевидение космос делгемин совет улустуң шингээдип алырының эртем шылгаралынга база идепкейлиг киржип турар. 1959 чылда «Луна-3» дээр совет автоматтыг станция бистиң чайгаар бүткен спутнигивистиң артыы талазын чурукка тырттырганын космостан кижи төрелгетеннин төөгүзүнде эң баштай-ла дамчыткан. 1962 чылда миллион-миллион көрүкчүлер совет космонавт Павел Поповичиниң, Валерий Быковскийнин, Валентина Николаева-Терешкованың, Андриян Николаевтиң ужудушкунарын боттарының экраннарындан сонуургап көрген. Космос корабльдеринден телевизия дамчыдылгаларын оон дараазында чылдарда база чорукан. А 1965 чылда—база бир тиилелге чедип алдынган: совет космонавт Алексей Леоновтуң ажык октаргай делгеминге баштайгы базымнарын космостан эң баштай дамчыткан.

Телевизияның космос системаларының техниктиг чепсегленишкини үргүлчү сайзырап турар. Ай кырының чуруктарын «Луна-9» болгаш «Луна-13» дээр совет станциялар кончуг тодаргай дамчыткан, ынчангаш каш-ла миллиметр хемчээлдиг бүдүмелдерни безин ол тырттырган чуруктардан тодаргай көрүп болур.

«Молния-1» деп дамчылыга дөгүдер космос спутниктери база чедиишкинниг ажылдап турар. Төп телевидениениң дамчыдылгаларын оларның дузазы-биле Москвадан Владивостокче болгаш Совет Эвилелиниң еске-даа хоорайларынче дамчыдып турар. Парижтен Москваже болгаш Москвадан Парижче өөнүг теледамчыдылгаларның шенелдезин кылган. 1967 чылды сөөлүүреди ындыг солчуушкунну доктаамал болдурары планнаттынып турар.

Телевидениени хөгжүдүп болурунуң аргалары шында-ла эңме-хаажок. Политиктиг, чечен чогаалдың болгаш өөредилгенин дамчыдылга программалары, чедери берге черлерден үлетпүр-бүдүрүлге ажылының чорун турарын хайгаарап көөрү, ыраккы өртемчейлерниң алдептиг байдалдарын дамчыдары ол болур. Чоокку чылларда ону көре бээр бис дээрзинде чигзиниг чок.

Виллен ЛЮСТБЕРГ,
ПМА-ның эртем талазы-биле тайылбырлакчызы.

ВОЛГОГРАД. Мамаев Курган — Сталинград дайылдажыышкынының үезинде эң шыңгыы тулчуушкуннар болуп турган чер. Миналар, бомбалар бузундулары, үгер-бөө октарының чаштанчылары чаптыла берген оон ыдыктыг черинге совет дайынчылар хөй эштерин хөөржүткен.

Сталинград дайылдажыышкынынга немец-фашистиг шериглерни чылча шапканынга демдегел кылдыр Мамаев Курганынга тураскаал-ансамбль тургустунган. Тураскаалды чогаатканнар — скульптор Е. В. Вучетич, архитектор Б. Я. Белопольский—дашка база бир симфонияны сиилбирлеп чогааткан. Ол симфония дайынга совет улустуң маадырлыг шылгаралдар кылган хүннерин, улуг когаралдарга таварышканын, маадыр-шудургу болгаш быжыг туруштуг болганын тоожулай йөрээн турар.

ЧУРУКТА: Мамаев Курганда экскурсиячылар. Бетин талазында—«Өлгүже тулчур» деп скульптура, ындында—«Ие-Төрээн чурт» деп скульптура.

Фото З. ЕВЗЕРИХИННИИ.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Бойдус — бистиң байлаавыс

«Ыяш тарып өстүрбээн, бажың-кажаа түтпаан, чылан өлүрбээн, төл аварал доруктурбаннарны делегейге долу кижи кылдыр санаваас. (Чөвен чүк улузунуң үлегер сөзү).

Агаар-бойдусту, оон чер хөрзүнүн, арга-ыяжын, кат-чимизин, аң-кужун, суг-далайын, балык-байланын камгалаан тудум кижилериниң кадыкшылын, хөй чыл чурттаарын камгалап ап турарыыс ол болур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1964 чылдың август 19-та үндүрген доктаалында чедир бышпаан, шынары куду кат, тоорук аймаан садыглаарын хоругдаарын хоорайларның күүсеинчи комитеттеринге дааскан. Мындыг доктаал турбуже Кызыл хоорайның базаарында, вокзалында болгаш садыглар, киоскилер чоогу чон хайныр черлерде доң кат, бышпаан чодурааны хуу кижилер эрте чайын-на садыглап эгелээрлер. Бо бүгү үндүрген доктаал шиитпирниң амыдыралга күүселдези дээш хыналда чорутпайн турарының херечизи-дир.

Чоннуң хоорай ыдыынче масселыг дыштанып үнгениниң соонда кончуг арыг, өөт-кевтуг, серий девзэлиг черлер консерви банкылары, саазын үзүндүлери-биле бокталып чыдып калыр. Эвилелдешкен республика Литва ССР-ниң чону бистиң черниң ажылчы чону ышкаш база-ла арыг агаарга дыштанырынга кончуг ынактар. Ол черниң улузу масселыг дыштанган черинге бичии-даа бөк-сүрээ арттырбайн, харын ол чоон кавыны арыглап кааш чанар болдулар. Олар ышкаш бистер чоп ынчап болбас бис?

Арга-арыгга, оон дириг амытаннарынга өрт дыка айыылдыг. Эрткен чылын ыяш ажыл-агый черинге ажылдап турган Кол Манажык, Николай Безруков оларның одаандан тайга өртенип, күрүнеге улуг когаралды чедирген. Буруулуглар шиитпирген. Ынчаза-даа оларның чедирген хоразының уламындан тус черге арга-ыяш аңаа үр үе эрткенде катап үнер болгаш чеже хире үнгүрлер, уялар узуткаттынмады дээрил. Карылгалыг мындыг чорук бойдусту хайы хамаан чок аажылаар, ону хайгаарап, камгалаарынче кичээнгейниң кошкагындан тыптып турар.

Бойдус камгалалы — бүгү делегей ужур-дузалыг айтырыг, бо талазы-биле Каттышкан Нациялар Организациязында тускай киллисти тургусканын чугаалаарга-ла оон чугулазы тодаргай.

Бойдус камгалалының ниитилели Россия Федерациязынга 1956 чылда тургустунган. Оон уламындан Кызыл хоорайның бойдус камгалалының ниитилели 1958 чылда, дараазында республика масштабында тургустунган. Амгы үеде тус ниитилелдиң нежигүннери 16 мун кижи чедип, 256 эге организацияларда бактаап турарлар.

Бойдус камгалалының ниитилелиниң организацияларының саны, нежигүннери хөй-даа болза тодаргай ажыл чорутпайн келгени четтпес. Чамдык черлерде эге организациялар 2—3 чылдарда нежигүн дадывыры хавырбаан болгулаар.

Совет эрге-чагырганың 50 чылынга уткыштур эң эки организацияларны илереткен конкурс чарлаан турбуже чер-черде ажыл чорувайн турары дыка четпес. А байырлалга чедир ийи ай ажыг-ла үе арткан.

Ылаңгыя аныяктар секциязы дыка четпес ажылдап келген. Учётта санадып турар 1100 ажыг ногаан патрульдарның кылган ажылы чок. Бойдус камгалалының ниитилелиниң ажылы түүлдүк эгезинде адаттынган бүгү чүвени камгалап турар хөй хевирлиг, харыысалгалыг үүле болур.

Бойдус камгалалының ниитилели — эки туранның массалыг организациязы. Ынчангаш ниитилел нежигүннериниң сорулгазы ыяш тарылгазынче, үнүштүң ажаалга хайгааралынче массаны эвилелдээри болур. Харын-даа бойдус камгалаар ниитилелдиң нежигүн бүрүзү дазылдыг кандыг-бир үнүштү 2—3 чедир тарып, өстүрер сорулгалыг.

Черлик аңнарны, куштарны болгаш балыктарны камгалаары, көвүдедири бистиң чугула сорулгавыс. Ылаңгыя арга-ыяшты үрээр, аң-кушту ыырар ийи-чаңгыс тетчеглекчилер-биле бүгү ниити демисежир апаар.

С. НАЗАРОВ,
бойдус камгалалының ниитилелиниң нежигүнү.

Бойдустуң үнүжүн камгалаар

Тыванын девискээри янзы-бүрү кат аймаа-биле байлак. Ам каттың бышкан үеи. Янзы-бүрү каттарда кижинин организминге өнза ажыктыг витаминнер бар. Ынчангаш арга-ыяштыг черлерде көк-катты, киш-кулаан, тоорукту, хемнер унунда инек-кара, кызыл-катты, чодурааны дээш оон өске-даа бойдустуң чайгаар үнген байлаан камныы-биле чыып алыры эргежок чугула деп бодаар мен.

Кат бышкан үеде арга-эзимнерге, тайгаларже, улуг, биче кижилер каттап алыр дээш чорун турар. Оларның иштинде дүжүдүн ап турганы кат-чимистиң сывын саза базар, отту кайы хамаан чок ажыглаар, таапкылаш, өжүрбейн октаар кижилер бары хараданчыг. Одагны өлшыктыг суг чоогунга салбайн, тайганың күдүрээзинге салгаш, ону хынамчалыг өжүрбес чоруктан арга-эзимнер өрт айыылынга таваржып турган. Кат чыыр, тоорук дүжүрер үеларде аргага өрт болдурар чорук күрүнеге улуг когаралды чедирер.

Каш чыл мурнунда Эзрбектиң Сөөскенниг бажында улуг эзими тоорук-тап, каттап чораан кижилерниң отту серемчилел чок ажыглаанындан өрттенген болгай. Эрткен чылдың күзүнүнде база-ла ол-ла чылдагаан-биле Эзрбектиң Шивилиг-Хем бажынга улуг өрт болган. Ону Кызылдан хөй кижилер баргаш өжүрген.

Эрткен чылын тайгалардан тоорук-тың байлак дүжүду алдынган. Чамдык кижилер ол хире чаагай дүжүт берип турган пөштерни балды-биле кезип ужургаш тоорук-тап чыып ап турган. Эзрбектиң Сөөскенниг иштинде, оон тайгазында, Чадаананың Шеми бажында пөштерни ужургаш тоорукту чыып турганын караам-биле көрген мен. Ийи, чаңгыс кижизиг мөзү чок кижилерниң серемчилел чок чоруундан болган өрт айыылының уржуу-биле арга-ыяштың үнелиг байлаа—янзы-бүрү кат аймаан, аңнарны, куштарны, мал одарын, сиген шөлдерин ажыглалдан үндүрери улус ажыл-агыйынга база когаралды чедирер. Тус-тус черлерде ыяш ажылагыйының ажылдакчылары, бүгү хөй-ниитизи кижилерге ажыктыг чемишти берип турар бойдустуң байлаан камхайыра чок ажылаар, үргедекчи кижилер-биле эптеш чок болур болгаш оларга шыңгыы хемчегни онаар ужурлуг. Кызылдың «Гастелло» аттыг парыгының ажыт черлериндe үнген ногаан үнүштерни, чодурааларны чылдың-на сый базып, үргедеп турар. Бо чылын чечектелип турда база сый базып турган. Ам быжа бергенде базала ындыг. Парктың дирекция чери үнүштерниң ажаалда хайгаралынче кичээнгейни угландырза эки.

Бойдустуң байлаан чеп ажыглаарынга болгаш ону камгалаарынга кижи бүрүзү медерелдиг болуру эргежок чугула.

О. ЛАМА.

КУБОК ДЭЭШ

Субботада бут бөмбүүнге ССРЭ-ниң кубогун алырының арткан дөрт команда аразынга база бир маргылдаазы болган. Москваның «Динамо» биле «Торпедо» командаларының ужурашканы сонуургаанчыг доозулган. Ийги эзлечиниң доостурунга каш-ла секунда четкелек чорба, Маслов бөмбүкту хаалгаже бир өттүр тептерге, маргылдаа түүмелин үндүрери шиитпирлеттинген. Динамочулар уткаш, 1:0 түүнелдиг болган.

Саратовтуң «Сокол» командазы нежей ойнаан бир маргылдаазынга Одессаның «Черноморец» командазын бодунуң шөлүнге 3:1 санныг удуп алган. «Соколдун» бут бөмбүкчүлери чартык шүүлде маргылдаазынга боттарының төөгүүнде эң баштай киргеи. Оларның «бедзэн» оруу бергелерлиг: олар дээди чергелиг үш команданы — «Спартактыы», «Кайраттыы» болгаш ам «Черноморецтиг» удуп алган.

Бажунуң «Нефтаник» командазы «эрсим шөлүнге» Ташкентиниң «Пахтакор» командазы-биле хайым чарып ойнаан, 3:2 санныг удуп алган.

Чартык шүүлде маргылдаазынга ужуражырлар: «Динамо» (Москва)—«Сокол» (Саратов), Армияның төп спорт клубу—«Нефтаник» (Баку).

(СЭТА).

Разрядчылар болуп үнген

Сойа унунда бойдустуң чайгаар бүткен чараш чурумалы-биле каастанган хады ортузунда дыштанылга чери бар. Ол дээрге Тыва АССР-ниң туберкулёзка улур аарыгларны эмнээр Балгазын санаторийи олдур. Аная чылдың кайы-даа үеизинде республиканың аныы-бүрү булуңнарындан аарыг кижилер эмнедип келгеш, чанарда кан-кадык сегип, боттарының төрээн черлеринде күш-ажылчы үлүүн киирип турарлар.

Ам ол санаторийде 100 ажыг кижи эмнедип, дыштанып турарлар. Ында организастап чорудуп турар культура-массалыг болгаш спорт ажылынга дыштаныкчылар күзелдиг-биле киржип, боттарының кадыынга ажыктыг спорттуң хевирлерин шилип ап турарлар.

Шыдыраа талазы-биле маргылдааны чоокта чаа организастап эрттирген. Аная 11 кижи киришкен. Маргылдаага ийи кижи үшкү разрядтыг, артканнары разряд чок болган. Ынчангаш чаа эгелеп чоруур шыдыраачылар үшкү разрядтың нормазын күүсеидип, шыырак ойнаанын демдеглээри өөрүнчүт.

Эзээн каш хонук үргүлчүлээн демиселдиң сөөлүнде Эрзин районунуң «Мөрен» колхозунуң аныяк колхозчузу Баадыр Кадыр-оол 7,5 санныг тиилекчи болуп үнген. Ийги черни Тожу районунуң «Май 1» колхозунуң колхозчузу Борис Тандак эзээн. Башкы институдунуң 4-кү курузунуң студентизи үшкү разрядтыг Хомушку Тадар-оол чүгле үшкү черни алыр аргалыг болган.

Ынчангаш Баадыр Кадыр-оол биле Борис Тандак үшкү разрядтың нормазын күүсеткеннер.

С. ИДАМ.

Хову турлаанга таныжыңар

Чемненилгениң гигиеназы

КИЖИ ЧЕМ чокка чурттап шыдавас. Бир эвес кижи 2—3 хонукта чем чивес болза, оон арны куурарып, хамык боду кошкаанындан ажылдаары бергедей бээр. Чем чивес чорук оон ынай каш хонук уламчылаар болза, кижиниң күжү шуут төнүп, арай боорда кылаштап чоруур апаар. Бир эвес элээн үр үеде чем чивес болза өлүп болур (ону аштан өлүрү деп адаар).

Кижиниң кадыынга янзы-бүрү чемнер чугула ужур-дузалыг. Ынчан кижи бодунуң өзүлде, хөгжүлдезинге четчир саныг бүгү түүлдерин чемдеп шиңгээдип алыр. Оон түүнелинде олар кадык, шыырак өзер, аарыгларга шоолуг таварышпас болгаш шагзыраар чорук эвээжээр, өөредилгези экижиир. Сүт ижери, ак-саржагны, аржыны, эзэтти, балыкты чиири уругларга дыка таарымчалыг.

ЧИЗИН ДЭЭШ столга салган чемни шуптузун чиир херек. Картофельди, чаа ногааларны, чимистерни чиири кайы хире ажыктыгыл деп чүвени көргүзүп турар каш чижекти ап көрээлиңер. Эзээн хөй чылдар бурунгаар бир корабльдиң командазы ыраккы эжиндириишкинге чораан. Олар хөй айлар дургузунда эттиг консерва, сухарей, чигир-биле чемненип турган. Эзээн үр үе эрткенде, матростарның дыка хөйү аарый берген: оларның мага-боду кошкап, диштери божаңнааш дүжүп, чем чиир туразы чок апарган. Оларның күжү төнүп, эзээн каш матростар амы-тынындан чарылган. Удаваанда корабль өөн чанышкан. Матростар чаа эзт, ногаа, картофель, чимистер-биле чемненип эгелээн соонда дүргени-биле сегий бергеннер.

ПРОДУКТ бүрүзүнүн кижиниң кадыынга ажык-дузазы аңгы-аңгы. Кижиге хоралыг түүлдер база аъш-чемде турып болур; бир эвес баксырай берген эзэтти, колбасаны чиир азы хирлиг сүттү ижер болза, оортан аарыг болур (ижин аартыр, кустурар, куду олуртур). Чаа эзэтти азы кайгамчык чаагай морковьту бакка дайнаваш, бүдүнге ажырыштар чорук-тун ажыы эвээш. Школачылар болгаш улуг-даа кижи бүрүзү чем чиириниң бөдүүн болгаш чугула дүрүмүн билип алыр болгаш ону күүседир ужурлуг.

1. Чем чиир мурнунда холуңарны саваңнап чунар.
2. Чемни болгаш аяк-саваны тударыңар бетинде холунар чунар.
3. Тускай савадан чемненгиңер.
4. Чиг ногааларны, чимистерни чиир мурнунда чылыг суг-биле чуп алыңар.

НОГААЛАР, чимистер кижиниң кадыынга ажыктыг. Оларны чигге ажыглаарга улам эки. Помидор, морковь, огурец, репа, рединска, салат, укроп, согуна дээн ышкаш дыка хөй ногааларны чигге ажыглап турар. Барык-ла бүгү ногаалар хирлиг дээрзин утпаңар. Черге азы хирлиг корзинкага турган өйкипе, хирлиг хол-биле туткан чимистер база хирлени берип болур.

Кадык шыырак өзүп, өөренирингe болгаш шимчегир оюннарны кылырынга, ажылдаарынга күштү чедиштирер төлээде, чогуур өйүнде чемненир херек. Школачылар хүнде 4 катап 3—4 шак болгаш-ла чемненири чугула. Кайы хамаан чок чем чиир чоруктун ажыы эвээш. Кылаштап чораш, чем чиир, кескинди хлеб тудуп алгаш ынай-бээр маннап, ойнап болбас. Ол чорук кижиниң кадыынга хоралыг. Чемненирде столга олуруп алыр. Стол арыг шывыг, клеёнка-биле шыптынган турар ужурлуг. Чемни, ылаңгыя кадыг чемни: быжырган хлебти (оон картын ыяавыла чиир херек), чиг морковьту удаа-дараа чиири чугула.

Чем чиириниң дүрүмүн утпаңар:

1. Хүн бүрүде чаңгыс доктааттынган шакта чемненгиңер.
2. Столга олура чемненгиңер. Кылаштап чораш чем чивеңер.
3. Далашпайн, чемни эки хоюдур дайнап чиңер.
4. Чем үеизинде ыыт-шимээн үндүрүп, чугаалашпаңар, столга олура арыг-шеверни сагыңар.
5. Серээ, шопулак, бижекти шевергин ажыглаңар.
6. Чемненип олура ном номчуваңар.

Столга олура корум-чурумну сагып, бодуңарны культурлуг ап чорунар. Бо бүгү болза кижиниң чемге туразын экижидер, а туралап чигеи чем кижиниң кадыынга улуг ужур-дузалыг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

СҮТ-ХӨЛДЕ ТУСКАЙ (КОШКАК УГААННЫГ) УРУГЛАР ШКОЛАЗЫ

1967—68 өөредилге чылында

Таңды районнуң Кызыл-Арыг суурже көже бергенин чарлап тур.

Ук школаның мурнундагы өөренирчилерин болгаш 1967—68 өөредилге чылында эгелеп өөренирлерни ада-иелери болгаш төрелдери чаа көшкен черже чогуур үеизинде чедирип каэрин чарлап тур.

Чаа өөредилге чылында өөренирчилер эмчи-башкының катыышкан комиссиязын эрткен турар ужурлуг.

ДИРЕКЦИЯ.

Республиканың дүлей уруглар школазынга өөредилге сентябрь 1-де эгелээрин школа ада-иелерге дыңнадып тур. Август 28-те өөренирчилерни школага экиззр. Эмчи шынзылгазы ыяап-ла хереи.

Дыңнаары кошкак уругларның бирги класы школага ажыттынар. Бирги класска өөренирде дараазында документилерни экиззр:

кадыының дугайында эмчи шынзылгазы болгаш боостаа, кулан, думчук аарыгларының эмчизинден бижик;

ада-иезиниң билдириишкини;

төрүттүнгениниң дугайында хереченлер;

ада-иезиниң чурттап турар черинден шынзылга.

Школаның адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 3, дирекция.

Республиканың национал спорт галазы-биле юбилейлиг чылдың спартакиадазынга «Спартак» биле «Динамо» спорт эки-тура ниитилелдериниң спортчуларының аразынга демисел чидиг болуп эрткен.

Үш хүн үргүлчүлээн спартакиаданың түүнелинде «Спартактың» спортчулары эрткен чылгы чемпион адын сыкпайн база-ла юбилейлиг чылдың чемпионнары болуп арткан.

ЧУРУКТА: «Спартак» командазының киржикчилери.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

Редакторнуң ораламчызы Д. О. БЕГЗИ.

Кино

АВГУСТ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Черлик ары чигири» 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хан төрел эвес» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА»: «Джунгли чурттуг уруг» (1, 2 сериязы) 5.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Онзагай класс» 9.40, 11.30, 1.30, «Авантюристиң үүлгедиглери» 3.30, 5.30, 7.30, 9.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хоккейжилер» 1, 7, «Чигир тростниги ортулуунга болган өлүрүүшкүн» 3, 9 шактарда.

редакцияның адрези:

Кызыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң ораламчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, кадзэ ажыд-агый киллизиниң 21-47, үлетпүр киллизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш кадзэ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларнын 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаан

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1.).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—00571.